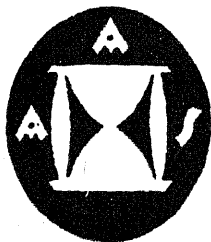

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 3

1938

SEITSMETEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

O. LIIV
PEATOIMETAJA

E. BLUMFELDT / H. KRUS / M. SCHMIEDEHELM
H. SEPP / P. TARVEL / J. VASAR

H. FISCHER
TOIMETUSE SEKRETÄR

	Lk.
Opositsioon Tallinna linnaomavalitsuses 1877—1904. Hans Kruus . . .	97
Lambakasvatussaaduste turustamine XIX sajandil Eesti- ja Liivimaal. F. Sauks	121
Akadeemiline Ajaloo-Selts 1937./38. tegevusaastal. Marta Sorgsepp Arvustused (Carl Engel und Wolfgang La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenland — M. Schmiedehelm; Eduard Laaman, Eesti iseseisvuse süünd — A. Süvalep; Gunnar Mickwitz, Aus Revaler Handelsbüchern — O. Liiv)	132
Varia	143

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

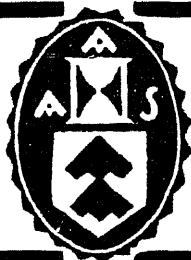
seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Parimate kodu- ja välismaa uurijate vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ pidevalt nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal. Jätkates oma 17. aastakäiku, toob „Ajalooline Ajakiri“ 1938. a., silmas pidades eelmainitud põhimõtteid, rea uudseid uurimusi nii üldise kui ka Eesti ja Põhjamaade ajaloo alalt.

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub 4 numbrit aastas. **Tellimishind: 2 kr. 40 s.** aastas. Üksiknumber 70 senti. Kuulutuste lehekülg — 10 krooni, 1/2 lehekülge — 5 krooni jne.

Toimetus: peatoimetaja — dr. O. Liiv, toimetuse liikmed — mag. E. Blumfeldt, prof. H. Kruus, mag. M. Schmiedehelm, prof. H. Sepp, prof. P. Tarvel, prof. J. Vasar; toimetuse sekretär — mag. H. Fischer.

Toimetuse aadress: Riigi Keskarhiiv, Tartu.

Talitus asub: Tartu, K./Ü. „Loodus“, Ülikooli tän. 18; sealsamas on saadaval ka „Ajaloolise Ajakirja“ eelmised aastakäigud. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

Opositsioon Tallinna linnaomavalitsuses 1877—1904.

Keiser Aleksander II poolt 26. III 1877 allkirjutatud ukaas, millega Balti linnades pandi kehtima Vene 1870. a. linnaseadus, tähendas siinseis linnaomavalitsusis põhjaliku pöörde algust. Senised seisuslikud omavalitsusorganid — raad ja gildid — pidid minetama oma valitseva osa linna asjade juhtimisel. Asemele astus linnavolikogu ja tema poolt valitav linnaamet¹.

Linnavolikogu, mis Tallinnas kui suuremas linnas oli uue seaduse järgi 72-liikmeline, valiti neljaks aastaks kolmeklassilise süsteemi alusel. Hääleõigus oli Vene riikkondsusse kuuluvail linnaelanikel, kes olid vähemalt 25 a. vanad ja kandsid nõutavaid maksukoormisi linnale. Valijaskond jagunes kolme klassi, milledest igauks valis ühe kolmandiku (24) linnavolinikke. Esimesse klassi kuulusid kõige suuremad maksjad, kes kokku maksid kolmandiku linnamaksudest. Teise kolmandiku maksjad, järgmised maksu suuruse järgi, moodustasid teise klassi. Kolmandasse klassi, mis oli kõige rohkearvulisem, kuulusid kõik ülejäänud maksjad. Tallinnas, nagu teisteski Balti linnades, oli erinevalt Vene linnaseadusest antud hääleõigus ka nn. literaatidele, kui nad linnale maksid vastavalt kindlaksmääratud maksu. Literaadi mõiste alla, mis uue linnaseaduse puhul tekitas mitmesuguseid tõlgendusi, määrati lõpuks ametlikult poolt isikud, kes on käinud ülikoolis või teistes vastavais kõrgemais õppeasutis.

Uues olukorras püüdis Tallinnas seni linna asju juhtinud isikute ring, raeliikmed ja gildide juhtivad tegelased, kes moodustasid nn. raepartei tuuma, kaasa tõmmates literaate, suure enesekindlusega

¹ Vt. I. Engelmann, Die Städte-Ordnung für die Baltischen Provinzen..., Dorpat 1877.

üles seada seniseid seisuslikke lähtekohti linnaomavalitsuses². Selle ringkonna poolt koostatud kandidaatide nimekirjad, millesse olid võetud ainult konservatiivsemad sakslased, esitati suuremale nn. literaatide koosolekule. Siin aga selgus õige suurel määral erisoove ja esitati rohkesti uusi kandidaate, nii et nende koguarv tõusis 197-le, kuna aga valida tuli ainult 72. Lõpuks sai raepartei ettevalmistava komitee nimekiri koosolekul siiski enamuse.

See nimekiri, mis püüdis kindlustada senisele raeringkonnale juhtiva enamuse, põhjustas aga laiemas valijaskonnas rahulolematuse, mis haaras mitte üksnes eestlasi ja venelasi, vaid ka osa sakslasi. Opositsiooniliselt meelestatud elemente kõigist rahvusist ja seisusist kogunes erakorteritesse, kus püüti omavahel sõnastada oma meeleolusid ja nõudmisi. Juhtivaks sai opositsioonile põhimõte, et kandidaatide ülesseadmisel tuleb arvestada võimalikult laiu valijate ringkondi, samuti ka kõiki rahvusi. Mingit ühist tegevusprogrammi opositsioonil siiski ei kujunenud. Laiemaile saksa ringkonnale oli vastumeelne senine raeringkondade klikevaim, nende poliitiline kitsarinnalisus ja moraalne surve. Eestlaste ja venelaste juures olid mõjumas ka rahvuslikud vaatekohad.

Opositsioonil oli suuremaid väljavaateid ainult III klassis ja üksi siia koondaski ta oma võitluse, mille otsustamine toimus valimistel 24. ja 25. XI 1877³. Esimesel päeval oli ilmunud 1610-st hääleõiguslikust 1132 valijat, seega 70,3%, mis ka omalt poolt toleaeegses olukorras näitab õige kõrget võitluspinget. Opositsiooni nimekirja etteotsa oli paigutatud senine raesündik O. v. Riesemann, kes esines ka raepartei kandidaadina, ja sai seetõttu mõlema voolu pooldajate hääled (1118). Edasi aga järgnesid kandidaadid eraldi suundade järgi. Opositsiooni kandidaadid, kes absoluutse enamusega osutusi valituks, said hääli 631—567. Vähemusse jäänud kandidaadid said hääli 565—432, mis näitab, et „raepartei“ pooldajate protsent oli suhteliselt õige suur. Seetõttu jäi esimesel päeval ka ligi $\frac{1}{3}$ opositsiooni kandidaatidest vähemusse — valiti ainult 17 volinikku 24-st. Opositsiooni juhtivamaist meestest said hääli Thomas Jakobson — 599 ja Aleksandr Tšumikov — 570. Järgmisel päeval toimunud järelevalimistel võitis opositsioon endale kõik 7 vaba kohta, koondades oma kandidaatidele 549—514 häält, kuna vastaspoole kandidaadid said

² Valimisvõitluse kohta Tallinna esimestel linnavalimistel, samuti linnaomavalitsuse tegevuse kohta tema esimesel kvadrienniumil konservatiivse „raepartei“ seisukohalt vt. anonüümne kirjutis „Reval unter der neuen Städteordnung (1878—1882)“, Baltische Monatsschrift, XXIX, Riga, Moskau 1882, lk. 277—322; eriti valimisvõitluse kohta sealsamas, lk. 277—280; saksa kompromissi-seisukohalt „Revalsche Zeitung“ 1877, nr. 17, 19. Vrd. ka R. Witttram, Meinungskämpfe im baltischen Deutschland während der Reformepoche des 19. Jahrhunderts, Riga 1934, lk. 114 jj.

³ Ametlikud andmed valimiste kohta Tallinna Linnaameti Arhiiv (=TLAa), tmk. nr. 13/1878 Tallinna Linnaarhiivis (=TLA).

450 - 419 h., mis arvud näitavad jällegi „raepartei“ suhteliselt kõrget poolehoidu.

Seega oli opositsiooni võit III klassi valimistel olnud täielik. Ta oli läbi viinud kõik oma kandidaadid. Seejuures oli ta esinenud vägagi mõõdukalt. Tema nimekirjas oli ainult 6 eestlast ja 6 venelast, pooled kandidaadid (12) olid sakslased, viimaste hulgas ka endisi raetegelasi ja aadlikke.

See opositsiooni võitluskinda heitmine ja lõpuks tema võit tekitas „raeparteis“ suure meelepaha ja ärevuse. Hinnates seda võitu, kui seniste linnaomavalitsuse eesotsas seisnud ringkondade autoriteedi parandamatut kõigutamist, kardeti nüüd opositsiooni tekkimist ka II klassi valijate keskel⁴. Ja gildidesse koondunud kodanikkonnas oligi märgata kiiret vastasrindluse tõusu. Eriti löi käärima Väikegildi liikmeskond. Suur osa sellest ei tunnustanud tehtud otsust, hääletada üksmeelselt „raepartei“ valimiskomitee poolt esitatud kandidaatidele, vaid jättis endale tegevusvabaduse.

Opositsioonilise meeoleolu tõusu oluliseks põhjustajaks oli asjaolu, et mitmed III klassis läbikukkunud „raepartei“ paremad kandidaadid, keda aga siiski taheti linnavolikogusse viia, paigutati nüüd ootamatult I ja II klassi nimekirjadesse, mille tagajärjel mitmed varemini ülesvõetud kandidaadid sealt pidid välja langema. Need väljalangenud koos oma pooldajatega suundusidki nüüd opositsiooni. Nagu hästi informeeritud kaasaeglane teab jutustada, nõudnud selle tõusva vastasrinna vaigistamine asjaosalistelt „määratud pingutust“⁵.

Lõpuks toimusid valimised II ja I klassis siiski ilma ulatuslikuma opositsioonita. Väike vastasrind esines aga nendeski, mille avalduseks tuleb pidada II klassis 5 ja I klassis 6 vähemusse jäänud kandidaadi esitamist. Oma täieliku võiduga II ja I klassis kindlustasid konservatiivsed raeringkonnad koos literaatidega ja gildide juhtivate tegelastega linnavolikogus endale absoluutse enamuse. Kuid opositsiooni võitlus ja võit III klassis oli siiski põhjustanud unustamatu häire ja tugeva lainetuse Tallinna linnaomavalitsuse senises suikavas idüllis. Raeringkondade poolt taoteldud „mõtlemisviisi ühtlust“, nagu tähendab õigusega kaasaeglane oma tagasivaates, ei saanud enam jalule seada⁶, „vana Tallinna kodanikkond oli tundnud kirvest oma juurel“.

Opositsiooni tegevus esimeses linnavolikogus kujunes peagi õige aktiivseks ja ilmekaks. Kuid ta ei esinenud siiski mitte mingi kindlalt koordineeritud ja distsiplineeritud rühmana. III klassis valitud sakslased läksid omaette, moodustamata tegelikult kindlamat opositsiooni enamusrühmale. Ka eestlaste ja venelaste vahel puudus tihedam ja plaanikindel koostöö. Opositsiooni kandvamaiks meesteks olid

⁴ B. Monatsschrift, XXIX, lk. 280.

⁵ Sealsamas, lk. 280.

⁶ Sealsamas, lk. 280.

venelane Aleksandr Tšumikov, erustunud keskkooliõpetaja, ja eestlane Thomas Jakobson, trükikojaomanik ja kaupmees. Kuid nii mõnigi kord läksid nemadki oma seisukohavõttudes vastamisi, enamikul juhtudel aga toetasid nad teineteist ja esinesid ühiselt. Ja opositsiooni all linnavolikogus selle esimesel kvadrienniumil tulebki mõista peamiselt nende kahe mehe vastavaid esinemisi.

Opositsiooni startimine linnavolikogu esimestel koosolekutel kujunes esialgu mõnevõrra ebamääraseks. Linnapea valimisel ei saavutanud „raepartei“ enda poolt esitatud kandidaadile, senisele raesündikule O. v. Riesemannile küll üksmeelset toetust: tema poolt hääletas 66-st kooslevast linnavolinikust 53⁷. Kuid seekordseiks vastuhääletajaiks polnud siiski III klassi opositsioon, vaid need pärinesid nähtavasti kahes esimeses klassis valitud linnavolinikkude hulgast. III klassi opositsiooni liidrid asusid pärast Riesemanni valimist otse võistlema ettepanekutega, et linnapeale määrataks kõrgem palk⁸. Kuna enamusrühma keskelt soovitati siin aastapalgaks määrata 4000 rubla, pidi see Tšumikovi esitise järgi olema 6000 rubla, Jakobsoni ja kahe teise III klassi linnavoliniku soovitusel aga 5000 rubla, mis saigi enamuse.

Opositsiooni heatahtlik suhtumine Riesemannisse avaldus hiljemini, kui viimane 3-kuulise tegevuse järel hädise tervise tõttu linnapea ameti maha pani. Siis oli just Tšumikov see, kes tegi ettepaneku, et linnavolikogu avaldaks Riesemannile tänu tema senise töö eest ja ühtlasi ka kahetsust tema ametist loobumise puhul erilise saatkonna kaudu, milles pidid olema esindatud kõik volikogu vähegi erivarjundiga rühmad.

Linnavolikogu enamus omalt poolt püüdis opositsiooni suhtes vähemalt esimestel kuudel pidada teatavat leplikku joont. Nii valiti näiteks Jakobson linnaameti asetäitvaks liikmeks, samuti ka komisjonidesse. Mitmesse komisjoni valiti ka Tšumikov⁹.

Kuid peagi hakkasid vahekorrad pinevnema. Ajaliselt langes see ühte Riesemanni lahkumisega linnapea kohalt, kes nähtavasti oma autoriteediga oli suutnud sobitada ja lepitada pooli. Uueks linnapeaks valitud parun A. Uexküll läks läbi õige arvuka vastasrindlusega, saades 65 häälest 38 poolt¹⁰.

⁷ Tallinna Linnavolikogu protokollid (=TLvP) 22. XII 1877, TLA. Vastaskandidaatidest said hääli v. Baggehuffwudt 7, krahv Igelström 5, W. Greiffenhagen 1.

⁸ TLvP 11. II 1878.

⁹ TLvP 13. II, 11. III, 13. III 1878. Linnaameti asetäitjaks liikmeks valimisel sai Jakobson 81 häält 61-st. Ta valiti ka gaasi- ja veevärgi-komisjoni, samuti linnakassakomisjoni. Tšumikov valiti näiteks kodukorra-komisjoni, samuti turgude ümberpaigutamise küsimuse kaalumiseks asutatud komisjoni.

¹⁰ TLvP 29. IV 1878. Vastaskandidaatidest sai kõige rohkem hääli W. Greiffenhagen, nimelt 19.

Juba koosolekul 10. IV 1878 oli Tšumikov esitanud linnavolikogule pikema eriarvamuse, milles oli arvustanud raelt ja teistelt seisuslikelt asutisilt uuele linnaomavalitsusele linnavarade ja asjaajamise ülevõtmise komisjoni aruannet. Eriarvamus oli suunatud iseäranis esitise vastu, eraldada nn. Jumalalaeka („Gotteskasten“) varadest kaks mõisa (Rae ja Kautjala), mis pidid siirduma mitte linnale, vaid evangeeliumi-luteriusu kirikule¹¹. Linnavolikogu võttis selle esitise vastu, mis hiljemini põhjustas pika protsessimise. Samal koosolekul oli ka Jakobson arvustanud ülalmainitud komisjoni tegevust.

Opositsionääride esinemine sel koosolekul põhjustas nähtavasti õige vaenlikke meeleavaldusi enamusrühma ridadest. Sellele reageeris Tšumikov järgmisel koosolekul (29. aprillil) õige sapise demonstratsiooniga. Motiveerides asjaoluga, et linnavolikogu ajutises kodukorras puudub paragrahv, mis lahendaks küsimuse, — kas on linnavolinikel õigus avaldada käratsemisega oma halvakspanu kõneleajale või teda samal teel korrale kutsuda, tegi Tšumikov koosolekule kirjaliku ettepaneku, otsustada, kas kuulub see õigus üksnes linnavolikogu juhatajale või on selle osalised kõik selle liikmed korraga. Et selline meeleavaldus vaenlikke vahekordi aina süvendas, on mõistetav. Opositsiooni poolt oli selles suunas järgnevas sammuks, et kolm tema liiget, nende hulgas ka Jakobson, astusid linnavarade ülevõtmise komisjonist välja¹².

Vaenlikuna püsiv vahekord põhjustas linnavolikogu esimese kvadrienniumi kestel opositsiooni esindajail veel rea mitmesuguseid konflikte. Teravamad neist olid ikka seotud A. Tšumikovi esinemisega.

Linnavolikogu koosolekul 18. I 1879 oli päevakorras kodukorra kavand, mis oli välja töötatud komisjoni poolt, mille liikmeks oli ka Tšumikov. Viimane deklareeris volikogu koosolekul, et ta ei saa vastutada kavandi trükitud eksemplaride teksti eest, sest et linnapea komisjoni juhatajana pole nõutanud lõplikule redaktsioonile tema allkirja. Kavandi ühes paragrahvis olevat ühenduses tema, Tšumikovi, sellekohase eriarvamusega olulisi eksimusi. Kõneldes edasi, protestija ikka enam ja enam ärritus, tarvitades linnapea käitumise puhul sõnu, nagu „unwahr, übereilt, unvorsichtig, Diffamation“ jne., ja nõudis, et ta avaldaks kahetsust oma ebaõige sammu puhul. Koosolek arenes õige kuumaks. Mitme sõnavõtja poolt mõisteti Tšumikovi kõne tooni teravalt hukka ja lõpuks koguni võeti, 3 hääle vastu olles, vastu otsus, millega avaldati protestijale linnapea vastu tarvitatud „ennekuulmata ja ebaparlamentaarse väljendite eest... „suurimat lautust“ („höchste Missbilligung“). Järgmisel koosolekul pidas Tšumikov tarvilikuks protestida sellegi otsuse vastu, leides, et

¹¹ TLvP 10. IV 1878.

¹² TLvP 14. VI 1878.

linnavolikogu ei saa olla kohtutribunaliks oma liikme suhtes, mis tõttu mainitud otsus olevat täiesti tühine. Oma pahandust tekitanud väljendite puhul avaldas kõneleja kahetsust, vabandades, et need juhtunud tema saksa keele mitteküllaldase oskuse tõttu¹³.

Tšumikoviga seoses märgitakse linnavolikogu protokollis veel vahejuhtumit koosolekul 11. XII 1881. Nimelt oli Tšumikov varemini teinud ettepaneku asutada linna kulul lasteaia-plats¹⁴. See esitis oli antud puiesteede-komisjoni, kuhu selle küsimuse arutamise puhuks oli koopteeritud keegi kohalik ülemkooliõpetaja. Linnaeelarve arutamisel avaldas Tšumikov linnavolikogus rahulolematust, et puiesteede-komisjoni esimees teda kui esitise autorit ignoreerinud. Kui selle peale esimees deklareeris, et ta eelistanud tegelikku kooliõpetajat Tšumikovile, kes juba paarkümmend aastat tagasi õpetajaametist lahkunud, ägestus viimane, rõhutades oma pedagoogilisi teeneid, mis olevat tuntud koguni välismaal. Kui volikogu juhataja ei lasknud edasi kõnelda, hüüdis Tšumikov keelust hoolimata püsti seistes koosolekule, et puiesteede-komisjoni juhataja käitumine lasteaia-platsi küsimuse puhul olevat tingitud isiklikust vaenust tema vastu ja nimetas seda alatuks. Tšumikov lahkus saalist, volikogu juhataja aga kutsus teda korrale.

Need mõningad näited teravamast vahejuhtumitest ühenduses opositsioonitegelaste, eriti Tšumikovi esinemisega on omajagu kujukad Tallinna linnavolikogus esimese kvadrienniumi kestel vastasrinna ja enamusrühma vahekordade suhtes. Kuid oleks siiski ekslikult ühekülgne iseloomustada neid vahekordi ja üldse opositsiooni tegevust üksi nende drastilisemate stseenide kaudu. Vastasrinna käitumine polnud kaugeltki opositsioonitamine „põhimõtte pärast“, vaid talle oli omane õige tugeval määral ka asjalikkus. Selles vaimus tehti opositsioonitegelaste poolt rida mitmesuguseid esitisi. Ühtlasi avaldusid nende esinemistes teatava järjekindlusega ka vastasrinda kandva valijaskonna huvide hinnangust tingitud erilised taotlused.

Nii peeti hoolikamalt silmas eeslinnade vajadusi. Nõuti suuremat tähelepanu nende tänavate sillutamisele, sinna ka vee- ja gaasijuhtmete laiendamist, millele vastavalt soovitati kesklinnas kuluka parkettkividega sillutamise piiramist. Koeramaksu kohta käiva sundmääruse kavandi arutamisel soovitas Tšumikov, et eeslinnades jäetaks igas majas üks koer maksuvabaks¹⁵.

Väiksemate maksude kandjate huvides oli opositsioon linna põhimikumaksude kõrgendamise vastu, oli skeptiline linna kulukamate ettevõtete, eriti veevärgi laiendamise puhul ja rõhutas üldiselt vaja-

¹³ Vrd. TLvP 18. I, 22. I 1879.

¹⁴ Vrd. TLvP 18. V, 1. VI; vahejuhtumi enese kohta prot. 11. XII 1881.

¹⁵ Vrd. TLvP 7. VI 1879, 7. X ja 21. X 1881.

dust taotella suuremat kokkuhoidu linna majapidamises, mis avaldus reas konkreetseis seisukohavõttudes¹⁶.

Opositsioonile ilmekas oli ka Tšumikovi esitis, korrastada hoolitsemist linna majanduse ja hüvangu eest detsentralistlikel aluseil. Selleks soovitas ta jagada linn väikesteks territoriaalseteks ühikuteks, millel igaljuhul oleks oma eriline hooldaja, kelle ülesandeks pidi olema hoolitseda oma rajooni huvide ja vajaduste eest¹⁷. Samas mõttes väärrib mainimist Tšumikovi teine esitis, valida komisjon, mille ülesandeks pidi olema uurida elukalliduse, eriti leiva- ja liha-hindade tõusu kohalikke põhjusi ja leida abinõusid, kuidas ses suhtes aidata just vaesemaid rahvakihte¹⁸.

Opositsiooni vaatevinklilt oli teadlikult järjekindel ka Jakobsoni esitis 1881. a. kevadel, kustutada kinnisvarade hindamise instruksioonist paragrahv, mille järgi immobiilid alla 50-rublase aastatuluga vabastati linnamaksudest¹⁹. See vabastamine tähendas suure osa opositsiooni toetavate kinnisvaraomanikkude jätmist ilma hääleõiguseeta linnavalimistel, mis järjekordselt sama aasta lõpul ees seisid.

Opositsiooni liidrite mõningais esinemisis avaldus ka rahvuslik lähtekoht. Eriti oli Tšumikov omajagu aktiivne ja järjekindel oma venelise orientatsiooni arendamisel. Kui 1878. a. suvel oli linnavolikogus arutamisel ekspresseid-kontori asutamiseks loa andmise küsimus, soovitas Tšumikov võtta selle põhikirja nõudmine, et ekspresseid palkamisel eelistataks neid, kes oskavad suuremat arvu kohalikke keeli²⁰. Vene-õiguse kalmistu lähedal asetsevast linna maast obrokikrundi väljarentimisel oli Tšumikov hoolega valvel selle kiriku huvide puhul²¹. Linnaeelarve arutamisel hoolitses ta mõningate vene asutiste rahaliste toetuste eest²². Kui linnaomavalituse kroonuasutistega läbikäimise keele suhtes linnavolikogu otsustas toetada võitlust saksa keele õiguste eest, ei pidanud Tšumikov koos oma vene rühmaga võimalikuks selle seisukohaga ühineda²³.

Kui üldiselt Tšumikov oli kõige aktiivsem ja värvikam opositsiooni esindaja, siis seevastu eestlastest vastasrinna liider Jakobson oli tugevate kompromissikalduvustega. Ses mõttes polnud ka juhus, et opositsionäärdest just tema valiti linnaameti asetäitjaks liikmeks. Ja pärast oma eelkäija A. Elfenbeini surma oli ta 1881. a. ka teelikult linnanõunikuks.

¹⁶ TLvP 22. I 1879, 19. IX 1880, 22. IV, 27. XI 1881, samuti Jakobsoni sõnavõttud linna aasta-aruannete ja eelarvete puhul.

¹⁷ TLvP 7. XII 1878.

¹⁸ TLvP 5. XI 1880.

¹⁹ TLvP 18. III 1881.

²⁰ TLvP 14. VI 1878.

²¹ TLvP 14. ja 16. VI 1878.

²² TLvP 11. XII 1881.

²³ TLvP 21. VI 1878.

Sel kohal aga sattus ta mitme küllaltki piinliku katsumise alla, mida vastaspool püüdis kasutada tema autoriteedi õonestamiseks. Kaks juhtumit olid ses suhtes eriti tähelepanuväärsed.

Novembris 1881 selgus uute linnavalimiste eel mõningaid juhtumeid, kus valimistunnistuste hankimisel esitati volitusi, mille puhul aga asjaosalised hääleõiguslikud tagantjärele eitasid vastava volituse andmist. Linnaamet teatas selliseist juhtumest kubernerile ja algatas nende puhul politseilise juurdluse. Ühtlasi kahtlustati linnaametis selliste volituste andmisel Th. Jakobsoni kui tol ajal asetäitjat linnanõunikku oma võimu kuritarvitamises. Kui Jakobson sellest süüdistusest, mis oli tõstetud tema ajutise eemalviibimise ajal, teada sai, esines ta sel puhul linnapeale terava protestiga ja esitas hiljemini viimase vastu kaebuse ka kohtule²⁴.

Märksa tülikamaks osutus Jakobsonile teine seik, mis põhjustas pika, järgmistesse aastatesse ulatava järellainetuse linnavolikoguski. Linnaameti asetäitva liikmena 1881. a. oli Jakobson olnud korteri- ja tuletõrje-komisjoni esimeheks. Sel puhul heideti temale ette ja korraldi hiljemini ametlikus aruandeski, et ta ei olevat täitnud oma ülesandeid hoolikalt ja kohusetruult. Eriti pahamaiguliseks kujunes tema vastu ametliku juurdluse kaudu kindlaks tehtud süüdistus, et ta oli samal ajal, kui täitis linnaameti liikme kohuseid, müünud enda juhitud korterikomisjonile puid. Ametliku revisjoni andmeil polnud ta sellega küll toonud linnale ainelist kahju, kuid oli aga ilmselt eksinud kehtiva linnaseaduse vastu²⁵.

Hoolimata oma mõningaist äpardumistest oli opositsioon Tallinna linnaomavalitsuses selle esimese kvadrienniumi kestel kujunenud tõsiselt arvestatavaks ja oma aktiivsuse ning järjekindlusega ilmekaks teguriks. Konservatiivsele saksa elemendile nii volikogus kui väljaspool seda oli ta kogu aja valusaks pinnuks silmas. Ses mõttes on huvitav ka see hinnang, mis sellest ringkonnast anti esimese linnavolikogu tegevuse tagasivaates opositsioonile²⁶. Vastasrind taotelnud sihte, mis polevat olnud käsitledavate küsimustega mingis otseses seoses, kasutanud isegi kahtlasi võitlusvahendeid ja polevat tagasi kohkunud ka õige raskeist kahtlustusist, et „diskrediteerida vastaseid ja kujutada kõike seda, mis toimub omakasupüüdmatus üldise hüvangu huvis, nii nagu oleksid sellega tegelevad isikud silmas pidanud vaid endi kasu. Nagu must niit läbib see opositsioon uue linnaomavalitsuse olemasolu neli esimest aastat, võttes ajuti küll kahvatumad värvid, ajuti seevastu jällegi tumeda, õnnetust toova, linnavolikogu väarikust otse hävitava koloriidi“.

²⁴ TLaa tmk. nr. 82/1881, eriti Th. Jakobsoni kiri linnapeale 24. XI 1881, vrd. ka TLvP 27. XI 1881.

²⁵ Vrd. TLvP 8. XII 1882 ja 6. IV 1883.

²⁶ B. Monatsschrift, XXIX, lk. 282.

See oli muidugi ühekülgne ja sihilik „raeparteile“ omane seisukoht opositsiooni tegevuse hindamisel. Seevastu oli saksa liberaalsete ringkondadegi hinnang hoopis teissugune²⁷. Nii kirjutatakse sealtpoolt „Revaler Beobachter'is“ mainitud seisukohta arvustades, et III klassi linnavolinikest olevat suuremat opositsiooni teinud ainult A. Tšumikov ja Th. Jakobson. Ei olevat aga õige, kui süüdistada ainult neid ebaasjalikus ja väiklases opositsioonis — ka teiste klasside poolt valitud linnavolinikud olevat mõnikord käitunud selliselt, mis polevat ühendatav linnavolikogu väärrikusega. Samas ajalehes arvatakse, et oleks olnud saksa ringkonnale hoopis parem, kui ta oleks esimestel linnavolikogu valimistel oma kandidaatide nimekirja võtnud ka eestlasi ja venelasi. Seda aga ei olevat toimunud just seetõttu, et „raepartei“ pidanud silmas eeskätt vaid väiklasi klikehuviseid.

Linnavolikogus ja seltskondlikus elus tuli opositsioonil teotseda igatahes õige raskes ja umbses õhkkonnas. Vastarinna olukorda tundnud W. Rosenthal kirjutab²⁸, et vähemalt alul reageeritud enamuse poolt opositsionääride esinemisele koosolekuil suure umbusalduse ja meelepahaga. Väljaspool koosolekuid aga pilgatud ja naeruvääristatud neid. Seda iseloomustust kinnitavad ka eespool esitatud üksikjuhtumid.

Järgmistel linnavalimistel, mis toimusid 1881. a. lõpul, oli opositsiooni enesetunne, eriti eesti ja vene rahvuslikes sektoreis, juba omajagu tõusnud. Nagu varemini, jäi nüüdki tema kandebaasiks detsentralistlik tendents suunaga aguli poole. See tendents avaldus juba kandidaatide nimekirja koostamisel III klassis, mis jäi endiselt peamiseks võitlusareeniks, ja nimelt püüdes võtta nimekirja isikuid võimalikult kõigest linnaosadest. Rahvusliku kuuluvuse järgi võeti III klassis opositsiooni nimekirja seekord ainult 6 sakslast, kuna 18 kohta jagunesid venelaste ja suuremas enamikus eestlaste vahel.

Valimistel leidsid opositsiooni nimekirjast 4 kandidaati toetust ka saksa konservatiivsete poolt, saades lähikaudu kõigi valijate hääled²⁹. Nende hulgas oli ka opositsiooni juht A. Tšumikov, saades kõige rohkem hääli (1316). Th. Jakobson sai peaaegu ainult opositsiooni pooldajate hääled (937). Teistest tuntumaist eesti tegelastest valiti linnavolikogusse arst H. Rosenthal (921 h.), preester K. Tiisik (895 h.) ja kaubalaevaseltsi „Linda“ senine juht G. Eslon (866 h., oli valituist viimasel kohal). Üldiselt saavutas vastarind III klassis täieliku võidu. Ta pooldajate arvuline ülekaal oli selleks

---

²⁷ „Revaler Beobachter“ 1882, nr. 96, 99.

²⁸ W. Rosenthal, Kulturbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters, Reval 1912, lk. 256.

²⁹ Arvulised andmed 1881. a. linnavalimiste kohta TLAA, tmk. nr. 52/1881.

ka täiesti kindel: umbkaudu 1300 valijast oli tema kandidaatide poolt läbistikku 900 ümber.

Seekordseil valimisel katsetati, nähtavasti eeskätt saksa vabameelsemaid ringkonnist, ka II klassis opositsiooni organiseerimisega. Kuid valimistel varises see siiski täiesti kokku. Esitati ainult osa puhtopositsioonilisi kandidaate, kes aga jäid suurde vähemusse³⁰. Kuna enamuse kandidaadid valiti 293—230 häälega, said vähemusse jäänud, arvult 8, ainult 63—50 häält. Viinud läbi oma kandidaadid ka I klassis, säilitasid saksa konservatiivsed, nn. raepartei koos literaatidega Tallinna linnaomavalitsuses oma senise juhtiva seisukoha.

Opositsioonil, mille kandjaks jäi endiselt eesti-vene blokk, tuli uues linnavolikogus teotseda üldiselt samades tingimustes ja samas suunas, nagu eelmiseski. Kuid mõnevõrra oli tema olukord siiski muutunud. Ta oli nüüd arvuliselt suurem, tema juhid omasid suuremaid kogemusi ja tema vahekorrad enamusparteiga olid võtnud selgemad ja teravamad äärjooned. Need olid eeldused, mis soodustasid opositsiooni kristalliseerumist, tema organisatsioonilist ja ideoloogilist kujunemist, mis just selle linnavolikogu kestel tegi ilmseid edusamme.

Organisatsiooniliselt funktsioneeris opositsioon nüüd märksa paremini kui eelmise kvadrienniumi kestel. Temasse kuulunud H. Rosenthal kiidab oma mälestustes õigusega oma rühma head distsipliini ja temas toimunud plaanikindlat ettevalmistustööd³¹. Kuna kõik rühma liikmed ei vallanud küllaldaselt saksa keelt, milles toimus linnavolikogus asjaajamine, siis arutatud järjekindlalt iga koosoleku eel kellegi rühmaliikme erakorteris nõupidamisel päevakord üksikasjaliselt läbi, mispuhul tehtud otsused olnud siduvad kõigile rühma liikmeile.

Vahekord enamusrühmaga kujuneb opositsioonil algusest peale teravamaks kui eelmise linnavolikogu ajal. See avaldub kujukalt juba linnaametite ja komisjonide liikmete valimistel. Kui linnapeaks valitakse tagasi seni sel kohal olnud parun A. Uexküll, ei leia tema kandidatuur opositsiooni poolt toetust³². Juba eelmise linnavolikogu ajal pinevnenud vahekord A. Uexkülliga jätkub ja põhjustab opositsioonil hiljeminiigi temaga konflikte.

Üks selliseid toimus 1882. a. suvel. Linnapea oli määranud linnavolikogu koosoleku 23. juuni, s. o. jaanilaupäeva õhtupoolikule. Jakobson ja rida teisi linnavolinikke olid palunud muuta koosoleku aeg, et see ei saaks takistuseks „jaaniõhtu igivanale rahvuslikule pühitsemisele“. Linnapea aga jättis selle soovi arvestamata, millega põhjustas Jakobsonilt terava protesti järgmisel koosolekul. Selles protestis

³⁰ Sama tmk., vrd. ka „Sakala“ 1881, nr. 46.

³¹ Rosenthal, Kulturbestrebungen, lk. 256 jj.

³² TLvP 21. XII 1881. A. Uexküll sai linnapeaks valimisel 70 häälest 43 poolt. Vastaskandidaat E. Koch, keda nähtavasti toetas ka III klassi opositsioon, sai 26 häält poolt.

vihjas Jakobson ka reale „piinlikele stseenidele“, mille põhjustanud linnapea hoolimatu käitumine rea linnavolinikkude, nähtavasti opositsionääride suhtes eelmise kvadrienniumi lõpul³³.

Vahekord linnapeaga ei paranenud, vähemalt opositsiooni liidritel, ka hiljemini. Ja kui parun A. Uexküll 1883. a. suvel hädise tervise tõttu lahkus linnapea kohalt ning sel puhul linnavolikogu otsustas talle avaldada tänu tehtud töö eest, ei ühinenud Jakobson ja Tšumikov selle otsusega³⁴.

Iseloomulik enamusrühma ja opositsiooni vahekorra suhtes on ka asjaolu, et uue volikogu poolt ei valita ühtki vastasrinna liidritest komisjonidesse. See jääb nähtavasti teravalt torkiva okkana eriti Tšumikovil südamesse. Ja kui 1883. a. lõpul tahetakse teda valida linnapanga likvideerimise küsimuse arutamiseks kujundatud komisjoni, keeldub ta sellest demonstratiivselt, vihjates sellele, et ta varemini komisjonidest välja jäetud³⁵.

Opositsiooni kandvamaiks meesteks jäävad endiselt A. Tšumikov ja Th. Jakobson. Uute aktiivsemate liikmetena on rühmal juurde tulnud dr. H. Rosenthal ja ülemkooliõpetaja A. Iljin. Vahetevahel võtab sõna ka rühmaliige preester K. Tiisik. Suhteliselt sageli esineb linnavolikogus Rosenthal, piirdudes aga enam spetsina linna tervishoiu küsimustes sõnavõttudega. Tšumikov ja Jakobson aga esinevad kõigil aladel suure aktiivsusega, ületades ses suhtes kõik teised linnavolinikud. Tšumikov tähendab sel puhul 1884. a. lõpul teatava uhkusega, et uue linnaseaduse ajal olevat tema koos Jakobsoniga teinud rohkem ettepanekuid kui kõik teised linnavolinikud kokku. Hiljemini esitab ta arvustikugi, mille järgi tema ja Jakobson on linnavolikogus 1884. a. teinud 17 kirjalikku esitist, kuna aga kõigilt teistelt linnavolinikelt kokku oli neid sama aja kestel ainult 16³⁶.

Sisuliselt jäi opositsiooni suund teisel kvadrienniumil sama-suguseks, nagu eelmiselgi. Arvestades oma valijaskonda, kes rõhuvas enamikus asus eeslinnades ja kuulus väikemajaomanikkude hulka, ei saanud opositsioonimehed unustada just selle rahvastiku osa otseseid ja kaudseid huvisid. See arvestus juhtis ka nende seisukohavõttusid linna üldise majapidamise küsimusis. Siin kujunes nende markantsemaks programmipunktiks kokkuhoiunõue. Sellega ründasid nad eriti linnaomavalitsuse haldusaparaadi kulukust ja sel kvadrienniumil teoksil olevat veevärgi laiendamist ning realkooli hoone ehitamist. Eriti aktiivne oli sel puhul Jakobson, kuna seevastu Tšumikov kuluka realkooli hoone ehitamist pooldas.

Isäranis iseloomulik Jakobsoni kokkuhoiunõude rõhutamise

³³ TLvP 7. VII 1882.

³⁴ TLvP 3. VI 1883.

³⁵ TLvP 7. XII ja 9. XII 1883.

³⁶ TLvP 16. I 1885.

kohta oli tema sõnavõtt 1885. a. eelarve otsustamisel³⁷. Selles arvustas ta õige teravalt linna valitsemiskulude suurenemist ja võlgadele rajatud uute ürituste teostamist, nende hulgas eriti puudulikult funktsioneeriva veevärgi laiendamist ja reaalkoolile suure „ebaproduktiivse hoone“ ehitamist. Pidades linnaomavalitsuse majanduslikke väljavaateid õige lootusetuiks, nõudis ta ikka ja jälle kokkuhoidu, mille saavutamiseks tegi koos teiste rühmakaaslastega rea konkreetseid esitisi.

Korduvalt esinesid ka teised opositsiooni liikmed kokkuhoiu nõudmisega. Eriti ei meeldinud neile saksa teatri direktorile toetuse maksmine, mille vähendamiseks mitmel korral tegi esitisi eestlasest linnavolinik K. Tiisik³⁸.

Opositsiooni rahvuspoliitilised noodid kajastusid tema liikmete sõnavõttudes, milledes pooldati ja nõuti eesti ja vene õppekeelega algkooli³⁹. Samas mõttes tuleb märkida Jakobsoni esitist: linnaamet avaldagu kõik oma kuulutused kohalikes saksa ajalehtedes vene ja saksa keeles ning eesti ajalehtedes eesti keeles⁴⁰.

Opositsiooni valijaskonna kindlustamisele III klassis oli suunatud Jakobsoni järjekindel püüd, et maksustataks ka need majaomanikud, kelle majad ei anna aastas tulu üle 50 rubla. Seni oli selliseid maju üle 300 maksu alt vabad olnud, mistõttu nad ei omanud linnavalimistel ka hääleõigust. See oli ilmseks kahjuks opositsioonile. Vastavas senati ukaasis oli aga siiski kinnitatud, et valimisõigus on ka neil majaomanikel, kes linna kasuks makse ei tasu. Sel põhjusel oli linnavolikogu lõpuks 1885. a. Th. Jakobsoni pealekäimisel sunnitud tagasi andma valimisõiguse eelmainitud majaomanikele. Muidugi otsustati nüüd neilt jällegi majamakse nõudma hakata⁴¹.

Tallinna uue linnaomavalitsuse teisel kvadrienniumil tõusis 1885. a. poliitiliseks suurküsimuseks konflikt linnapea Th. W. Greiffenhageni ja äsja Eestimaa kuberneriks määratud vürst S. Šahhovskoi vahel, mispuhul ka eesti-vene opositsioon oma osa etendas. Asunud oma uuele ametikohale, hakkas Šahhovskoi peagi suure järjekindlusega nõudma kohalikelt linnaomavalitsustelt, nagu kõigilt teisteltki ametiasutistelt, et nad kirjavahetuses kuberneriga

³⁷ TLvP 12. XII 1884.

³⁸ „Virulane“ 1882, nr. 51 ja 1883, nr. 52.

³⁹ TLvP 4. VI 1882: Rosenthal'i sõnavõtt eesti õppekeelega tütarlaste elementaarkooli kasuks, Prot. 23. III 1883: Tšumikov soovitas keisri kroonimise mälestuseks asutada vene õppekeelega tütarlaste elementaarkooli; teda toetab eestlane Just.

⁴⁰ TLvP 9. XII 1883. Seni avaldati tavaliselt linnaameti kuulutused ainult saksa keeles saksa ajalehtedes ja harukordadel eesti keeles saksa-sõbralikus „Tallinna Sõbras“. Vene ajalehti tol ajal Tallinnas ei olnud. Eesti ajalehtedest soovitas Jakobson kuulutuste avaldamiseks ainult „Valgust“ ja „Virulast“.

⁴¹ TLvP 18. IX ja 2. X 1885. Vrd. ka „Virulane“ 1885, nr. 39 ja 41.

ja teiste kroonuasutistega tarvitaksid vene keelt. Greiffenhagen tõrkus seda nõudmist täitmast, tarvitades oma kirjades kubernerile senise tava kohaselt saksa keelt. Küsimuse teravnedes organiseeris Greiffenhagen vastupanu ka linnavolinikkude keskel.

Eesti ja vene opositsioon asus arenevas keeletulis kubeneri poolele. Kui linnavolikogu erakorralisel koosolekul 18. VI 1885 pidi arutusele tulema kubeneri vastav ringkiri, mille peale kavatseti kaevata senatisse, käisid enne seda Th. Jakobson ja A. Tšumikov kubeneri juures, kellele tegid teatavaks oma teotsemisplaani eeloleval linnavolikogu koosolekul⁴². Tunnustades kubeneri korralduse seaduspäraseks, kavatsesid nad nõuda, et linnavolikogu selle arutamise oma päevakorrast välja jätaks, ja kui see mitte ei toimu, pidid nad esinema enamuse otsuse vastu protestiga.

Kubermangu linnaasjade komitee otsusega kõrvaldati kubeneri ringkirja arutamine Tallinna linnavolikogu 18. juuni koosoleku päevakorrast. Sel koosolekul aga, millele oli kogunenud saal tulvil täis pealtkuulajaid ja mis kujunes äärmiselt ärevaks, esinesid 42 linnavolinikku nõudmisega kokku kutsuda linnavolikogu erakorraline koosolek kubermangu linnaasjade komitee ülalmainitud otsuse arutamiseks. Eesti ja vene opositsioonirühma liikmed hoidusid sellest nõudmisest täiesti eemale⁴³.

Et linnapea Greiffenhagen jätkas endiselt kubernerile saksa-keelsete kirjade saatmist, kuberner aga omalt poolt kõik sellised kirjad arvestamata tagasi saatis, siis tegelikult katkes ametlik suhtlemine Tallinna linnaomavalitsuse ja kubeneri vahel. Šahhovskoi algatas nüüd Greiffenhageni ametist tagandamise küsimuse. Ja sellega ühenduses tegi ta esitise määrata Tallinna linnapeaks opositsiooni mõjukama juhi Th. Jakobsoni⁴⁴.

Linnapea tagandamine administratiivses korras oli toleleagseis Venegi oludes täiesti erakordne nähtus. See otsustati lõpuks Greiffenhageni kahjuks alles keisri otsusega⁴⁵. Uut linnapead Tallinnale siiski ei määratud. Selleks jäi senine abilinnapea parun V. Maydell, kes hiljemini valiti linnavolikogu poolt ka linnapeaks. Thomas Jakobsoni linnapeaks määramine langes seega päevakorrast.

Greiffenhageni ametist tagandamine põhjustas linnavolikogu koosolekul 21. IX 1885 enamusrühma meelevalduse, mille puhul ka opositsioon demonstreeris omapoolset suunda. Endisele linna-
peale korraldati linnavolikogu enamuse poolt suur meelevaldus ja linnavolinik parun Wrangel tegi ettepaneku avaldada temale tänu kasuliku ja kohusetruu teenistuse eest. Selle vastu protestis

⁴² Iz arhiva knjazja S. V. Šahhovskogo (tsit. Šahhovskoi), I, S.-Peterburg 1909, lk. 6.

⁴³ Šahhovskoi I, lk. 45, 48.

⁴⁴ Šahhovskoi I, lk. 45, 48.

⁴⁵ Šahhovskoi I, lk. 50.

eestlaste rühmast H. Rosenthal, kvalifitseerides Wrangeli ettepanekut kui sündmatut ja taktitut algatust. Rosenthali sõnavõtule reageeris eesti ja vene rühm omapoolse poolehoiuavaldusega⁴⁶.

Seega olid kaks-kolm kuud enne järgnevaid linnavalimisi raekojas ja selle ümber aset leidnud tähtsad sündmused, mille kohta võidi arvata, et nad ka hääleõiguslikus kodanikkonnas määratult suurendavad huvi nii eelolevate valimiste kui ka linnaasjade vastu üldse. Samasuunalist mõju oli loota ka 1882. a. Tallinnas ilmuma hakanud eestikeelseilt ajalehtedelt „Virulane“ ja „Valgus“, mis mõlemad olid kogu aja opositsiooni linnavolikogus, paar erandjuhtu välja arvatud, muide kõigiti toetanud ja linnaomavalitsuse küsimuste vastu mitmeti elevust tekitanud.

Kuid sellest kõigest hoolimata ei kujunenud linnavalimised 1885. a. lõpul niigi elavaks, nagu eelmised. Suhteline osavõtt valimistest langes kõigis klassides, nende hulgas ka opositsiooni kandvas III klassis. Kui varemini siin oli valimas käinud 75,0% (1877. a.) ja 70,4 (1881. a.) hääleõiguslikest, siis langes nüüd osavõtt valimistest 52,5%-le. Nagu näitavad valimiste arvulised tulemused, oli selle osavõtu protsendi langus tingitud loidumisest sakslaste nimekirja toetavas valijaskonnas. Seevastu eesti-vene bloki kandidaadid said hääli veel mõnevõrra rohkemgi kui eelmistel valimistel.

Uudseks nähtuseks seekordseil valimistel III klassis oli, et eesti-vene opositsioon nüüd oma kandidaatide hulgast oli lõplikult välja jättnud sakslased. Juba varsti pärast 1881. a. valimisi hakati eesti ringkonnis kahetsema, et sakslastele oli III klassis tehtud järeleandmisi ka nende kandidaatide nimekirja võtmisega. Selles suunas mõtlema pani eriti järgnevail Riia linnavalimistel teostunud puhtakujuline opositsioon läti-vene valimisbloki näol⁴⁷. Nüüd teostuski siis samalaadiline eesti-vene blokk ka Tallinnas.

Valimistel 1885. a. lõpul said eesti-vene nimekirja kandidaadid III klassis 1005—945 häält, kuna sakslaste kandidaadid jäid ligikaudu 3- kuni 4-kordsesse vähemusse, saades 284—267 häält⁴⁸. Rõhuva enamiku selles klassis valitud linnavolinikest moodustasid eestlased. Venelasi oli nende kõrval vahest pooltosina ümber (otsustades peamiselt nimede järgi).

Katse organiseerida opositsiooni ka II klassi valimistel nurjus seekord samuti, nagu vareminkinigi. Samal ajal, kui enamusrühma kandidaadid said hääli 315—256, langes aga vähemusse jäänud kandidaatidele (keda oli 13 sakslast ja 6 venelast) ainult 56—10 häält.

Opositsiooni kandvamaiks meesteks jäävad selleski linnavolikogus A. Tšumikov ja Th. Jakobson, nende kõrval tagasihoidlikumalt ka dr. W. Rosenthal. Vahekorrad kahe esimesega jäävad enamus-

⁴⁶ Šahhovskoi I, lk. 65 jj.

⁴⁷ „Sakala“ 1882, nr. 9.

⁴⁸ Arvulised andmed 1885. a. linnavalimiste kohta TLaA, tmk. nr. 68/1885.

rühmal endiselt pinevaiks. 1886. a. ei valita neist kumbagi alalistsesse komisjonidesse, kuna teisi opositsionääre sinna siiski pääses, nende hulgas ka W. Rosenthal, kes valiti tervishoiu- ja hiljemini ka ehitus- ja teedekomisjoni. 1887. a. aga valiti ka Tšumikov seekidekomisjoni ja Jakobson vee- ja gaasivärgi- ning revisjonikomisjoni⁴⁹.

Põhimõtteliselt ei esine opositsiooni seisukohtades linnavolikogu kolmandal kvadrienniumil oluliselt midagi uut. Nagu varemini, nii rünnatakse linnaametit nüüdki suurema kokkuhoiu nõudmisega, peamiselt linna eelarve arutamisel, kusjuures piirduakse aga enam pisiasjade kallal nokitsemisega. Kokkuhoiu vajadusest lähtudes nõuab Jakobson 1889. ja 1890. a. eelarve arutamisel suure ägedusega koguni linnaarhivaari koha kustutamist, pidades seda ametit liigseks luksuseks⁵⁰. Kuid mõlemal korral leiab see esitis vastuseismist koguni opositsioonikaaslase Tšumikovi poolt, kes ka muide on enam kultuurihuvisid arvestav kui tema eestlasest liitlane.

Juba eelmise linnavolikogu lõppjärgul sisse murdma hakanud venestamine ja nüüd valitsusvõimude poolt tihenevad mõjuavalduskatsed leiavad opositsiooni poolt järjekindlat toetust. Nii pooldab opositsioon agaralt kuberneriga algatust likvideerida linnaõõvahtideinstituut ja sellest tekkivad rahalised ülejäägid anda politseimeeskonna suurendamiseks⁵¹. Samuti toetavad just opositsiooni kõnemehed politseimeistri esitist, lõpetada senine linnatänavate jagamine avalikeks ja era-uulideks, mis raskendas viimaste korrashoidu ja järelevalvet selle kohta⁵². See oli opositsioonil üks väheseid seisukohti, mis sai linnavolikogus linnaameti vastuseismisest hoolimata enamuse (tõsi küll, õige napilt — poolt 28, vastu 26 häält). Tabas ju vastasrinna seekordne seisukoht kõige otsesemalt õige suure osa majaoomanikkude, nende hulgas ka linnavolinikkude isiklikke huvisid. Üksi opositsiooni poolt leidis pooldamist ka Tartu õppekonna kuraatori esitis, et linnavolikogu oma senise toetuse kohalikule kreiskoolile, mis 1887. a. pidi muudetama puhtvene kooliks, annaks selle reformitud õppeasutise juures avada kavatsetud käsitööklassidele⁵³. Opositsiooni pooldav tähelepanelikkus valitsusvõimude suhtes avaldub ka mitmesuguste muude küsimuste puhul⁵⁴.

⁴⁹ TLvP 14. I 1887.

⁵⁰ TLvP 7. XII 1888 ja 29. XII 1889.

⁵¹ TLvP 23. VIII 1886, 14. I 1887.

⁵² TLvP 17. IX 1886.

⁵³ TLvP 17. IX 1886.

⁵⁴ Nii näiteks linnavolikogu koosolekul 19. III 1886 soovitas Tšumikov provintsiaalvanga kroonule üleandmise puhul loobuda linnal oma osa tasu nõudmisest, põhjendades, et „kõrge kroonu juba nagonii kannab suuri ohvreid vanglandusele“. Linnavolikogu koosolekul 13. IV 1888 toetasid Tšumikov ja Jakobson kohaliku politseimeistri nõudmist anda politseiasutistele paremaid ruume. Samuti on Jakobson koosolekul 1. XI 1889 väga mures ühe kubernerile saadetava vastuse puhul, et see ei kujuneks kuidagi rahulolematuse avalduseks selle kõrgema võimukandja suhtes.

Veel enne, kui venestamisreform täies ulatuses tabab ka linnavolikogu, esinetakse vene rühmast sooviga, et ka vene keeles peetud kõned võetaks protokolli⁵⁵, mis otsustatakse ka tingimisi rahuldada. Sel puhul kurdab sakslasest linnavolinik Heubel eriti nende eestlastest linnavolinikkude olukorra üle, kes ei oska ei saksa ega vene keelt, milles volikogus läbirääkimisi peetakse. Kuid mingit algatust linnavolikogus ka eesti keelele koha andmiseks kuskilt poolt siiski ei järgne.

Eesti rühma toetus venestamisreformidele avaldub kujukalt ka tema esindajate seisukohavõtus Heubeli esitise puhul, muuta reaalkool eraõppeasutiseks, et säilitada temas saksa õppekeelt. Sel puhul leiavad Rosenthal ja Jakobson, et koolides saksa keele asendamine vene õppekeelelega ei tähendavat õppivale noorsoole mingit kaotust, vaid et seda muutust tulevat koguni pooldada⁵⁶.

Kuberner Šahhovskoi omalt poolt hindas ka selle linnavolikogu opositsiooni arvestatavaks teguriks ja oli sellega paari esimese aasta kestel üldiselt rahul. Kuid 1888. a. hakkas ta selles pettuma, nähes vastasrinda laostuvat. Selle põhjuseks pidas ta opositsiooni mõjukama juhi Th. Jakobsoni üleminekut sakslaste poolele. Sakslased olevat oma majandusliku ülevõimuga teinud Jakobsonile tema ärioperatsioones suuri kahjusid ja sundinud seega teda nendega kokku leppima⁵⁷. Seda kahtlustust Jakobsoni suhtes tuleb võtta siiski vajaliku ettevaatusega. Tema sõnavõttud vastasrindluse vaimus olid 1888. a. ja järgmise aasta esimesel poolel küll hõredamad ja kahvatumad. Kuid hiljemini näitas Jakobson jällegi nii mõnelgi korral saksa enamusele opositsioonilist värvi.

Tallinna linnavolikogu opositsiooni laostumise ettekäände all ja siin uutal alustel vastasrinna ülesehitamise sihiga esines kuberner Šahhovskoi mõningate oluliste ettepanekutega Balti linnade omavalitsuse suhtes tehtud erandite kaotamiseks. Pidades Tallinnas saksluse mõju olulisemaks kandjaks, samuti opositsiooni langemise põhjustajaks nn. literaate, suunas kuberner oma teravamad relvad just nende vastu⁵⁸. Et neid välja lülitada linnaomavalitsusest, tegi ta siseministrile ettepaneku, et neile Baltimail seni erandina lubatud hääleõigus linnavalimistel tühistataks ja et ühtlasi linnavolikogus määrataks asjaajamiskeeleks vene keel, mida literaadid Tallinnas ei vullanud kuigi ulatuslikult. Nende uuenduste najal lootis Šahhovskoi Tallinna linnaomavalitsuses opositsiooni üles ehitada peamiselt vene elemendist. Šahhovskoi esitise kohaselt teostatigi vastavad reformid. Ja nii toimusid linnavalimised 1889. a. lõpul ja järgmise alguses ilma literaatide osavõtuta.

⁵⁵ TLvP 19. III 1886.

⁵⁶ TLvP 16. XII 1887.

⁵⁷ Šahhovskoi I, lk. 282 (kiri siseministrile 5. V 1889).

⁵⁸ Šahhovskoi I, lk. 280 jj.

Need valimised olid viimased 1877. a. kehtima pandud linna-seaduse järgi. Opositsioon eesti-vene bloki näol esines seegi kord ainult III klassi valimistel, kus aga osavõtt kujunes enneolematult loiuks: 2345-st hääleõiguslikust käis valimas ainult 656, seega kõigest 28,0%. Puhtopositsiooni kandidaadid said hääli 349—321, kuna vastaspoolele anti hääli 321—303⁵⁹. Nelja kandidaadi suhtes tuli teostada veel järelvalimised. Kolm kandidaati said põhivalimistel lähikaudu kõik hääled. Nende hulgas oli ka Th. Jakobson, kellele anti 650 häält. A. Tšumikov aga sai ainult 337 häält, nähtavasti üksnes eesti-vene bloki pooldajailt. Loidumine III klassi valijaskonnas langes ilmselt eesti-vene bloki arvele, kelle kandidaadid said hääli umbes kolm korda vähem kui eelnenud viimastel valimistel. Suur laostumine ja pettumus, mille tõi enesega kaasa meie ühiskonnas venestamisae, avaldus siinseski elusektoris. Kuberner Šahhovskoi kavatsus opositsiooni üles ehitada üksnes vene elemendist siiski ei teostunud. Kolmandas klassis linnavolikogusse valituist oli venelasi umbes $\frac{1}{3}$.

Selles linnavolikogus on opositsioon kaotanud suure osa oma endisest aktiivsusest ja värskusest, mis talle oli omane eriti kahe esimese kvadrienniumi kestel. Teravama opositsioonilise meelsuse kandjaks jääb endiselt A. Tšumikov. Tema kõrval esineb sagedamini rühmakaaslane eraadvokaat Doljanski. Th. Jakobson on 1890. a. pikemat aega haige ega saa linnavolikogu tegevusest osa võtta⁶⁰. Linnavolikogu enamuse ja linnaameti kommunaalpoliitikat ründab opositsioon endiselt peamiselt suurema kokkuhoiu nõudmise esitamisega, on aga muide suhteliselt taltsas.

Venestamisemeelsete uuenduste puhul ilmneb opositsiooni pooldav suhtumine kujukalt Th. Jakobsoni seisukohavõetus linnavolinik parun Roseni ühe esitise puhul, mida ka linnaamet toetab. Nimelt ei nõustunud Tallinna politseimeister, et tänavasiltidel oleksid nimed senise kombe kohaselt vene, saksa ja eesti keeles, nõudes, et need oleksid üksnes vene keeles. Linnaamet pöördus selle otsuse puhul kaebusega kubeneri poole, kes aga jättis selle tagajärjeta⁶¹. Nüüd soovitati siis linnavolikogus pöörduda vastavas korras kõrgemate võimude poole, et see Eestimaa kubeneri otsus ära muudetak. Selle esitise vastu võttiski sõna Jakobson, pidades kogu seda küsimust niivõrra „tähtsusetuks“, et sel puhul ei maksaks kaebusega ärritada valitsusvõime ja nii põhjustada neid käimasoleva venestamisreformi veel järsemale teostamisele. Rõhutades, et sel kaebu-

---

⁵⁹ Arvulised andmed 1889./1890. a. linnavalimiste kohta TLAA, tmk. nr. 41/1889.

⁶⁰ Tema sellekohane kirjalik teadaanne tehakse linnavolikogus teatavaks 21. III 1890; järgnevalt märgib linnavolikogu protokoll Jakobsoni osavõttu pärast paranemist alles 28. augustil s. a.

⁶¹ TLvP 19. XII 1890.

sel poleks mingit tegelikku kasu, tähendas Jakobson edasi⁶²: „See küsimus puudutab ainult publiku tähtsusetu osa mugavust ja riivab riiklikku ideed ning nimelt vene keele tingimusteta esikohta... Uulitsate ümbernimetused ainuüksi vene keelde on üks neist hariduslikest vahenditest, mis linna huvisid riivamata viib meie noor põlve aja jooksul riigi keele põhilisele tundmisele.“

Viimatalitlud linnavolikogu tegevus kestis ettenähtud nelja aasta asemel ainult kolm. 1892. a. juunis kinnitati keisri poolt uus linnaseadus, mille põhjal juba sama aasta detsembris Tallinnas teostati uued valimised. See uus, mitmeti reaktsioonilisem seadus, mis suurendas valitsusvõimu bürokraatlikku järelevalve ja vahelesegamise õigust linnaomavalitsuse tegevuse suhtes, tõi ühtlasi ka linnavolikogu kui omavalitsuse kõrgema organi uue valimiskorra⁶³. Senine kuriaalne valimisviis kaotati; kehtima jäi tsensuslik hääleõigus, mis oli ühetaoline kõigil 25 aastat vanaks saanud Vene riikkondsusse kuuluvail kodanikel, kes Tallinnas omasid kinnisvara, mis oli kinnitatud vähemalt 1000 rubla peale, ja I ning II gildi kuuluvate kauplemis- ja tööstusettevõtete omanikel. Seltsidel ja ühinguil oli samul eeldusil valimisõigus, mida nad võisid teostada oma esindaja kaudu. Valimisõiguse omajad, kes alla 25 aasta vanad, samuti ka naised, võisid oma õigusi teostada volinikkude kaudu. Valimised linnavolikogusse, mille liikmete arv Tallinnas oli 60, toimusid politseijaoskondade järgi, mida siin oli kokku kuus. Hääleõiguslike arv langes umbes poole võrra: kuna see vana seaduse järgi Tallinnas viimati oli olnud 2784, alanes see nüüd 1352-le. Kahanemine toimus muidugi peamiselt senise III klassi valijate arvel, kus väiksemate kinnisvarade omanikud hääleõigusest ilma jäid. Opositsioonile ei avardanud uus linnaseadus esialgu kuidagi väljavaateid, vaid koguni halvendaski tema olukorda. See pärast oli opositsiooni seisukohalt täiesti aluseta kiita uut linnaseadust, nagu seda tegi Th. Jakobson uute valimiste eel⁶⁴. Samuti oli asjatu tema lootus, et uus valimisviis aitab elustada seni järjekindlalt langenud huvi valimiste vastu. Eelmistel valimistel oli käinud hääletamas 2784 hääleõiguslikust 965 (35,4%), nüüd 1892. a. lõpul ilmus valima 1352 hääleõiguslikust 613 (45,4%). Suhtarv küll tõusis, mis toimus väiksemate kinnisvarade omanikkude hääleõigusest ilmajätmise tagajärjel, kuid absoluutarv ei näidanud valimiste vastu huvi elavnemise tendentsi ka valijaskonna jõukamas osas.

Opositsiooni kujundamise kohta 1892. a. valimiste eel puuduvad otsesed andmed. Ajakirjandus jääb ses küsimuses üldiselt „vaikivasse olekusse“, nähtavasti hoitud vaos tsensori valvega. Ainult

⁶² TLvP 30. I 1891.

⁶³ Vrd. S. T. Štšeglovitov, Gorodovoje položenije, SPb.1912; ka eestikeelses tõlkes: Linna-seadus 1892. a. väljaanne, Jurjev—Tartu 1904.

⁶⁴ TLvP 7. X 1892.

kuud kolm enne valimisi kirjutab „Valgus“⁶⁵, tutvustades uut linna-seadust, opositsioonile teed valmistavalt: „Rahvas tunneb oma tõsi-seid sõpru; valigu ta siis nende seast, kes endid linnavolinikkudeks soovivad või selleks ette pandud saavad, ainult neid mehi, kes pilliroo viisil sinna ja tänna ei kõigu, vaid kindlad ja usalduse väärilised on.“ Ja edasi kirjutatakse samas ajalehes tunnustavalt senise opositsiooni juhust, nähtavasti A. Tšumikovist, ja avaldatakse lootust, et vastasrind ka eelolevail valimistel oskab endale leida „tubli juhimehe“. Konformselt senise opositsiooni põhinõudega soovitatakse, et tulevane linnavolikogu hoolitseks linna hüvangu eest kokkuhoiu vaimus. Sellise hoolitsemise kohta arvatakse, et see, „kui ta heaste ja targu rahahoidmisel sünnib, ka meie Suure Vene isamaa auu kasvatab ja seega meie kõigil pool armastatud Keisri Häira meelepärast on“.

Opositsioonilisi kandidaate esitati neil valimistel kõigis jaoskondades, välja arvatud VI linnaosa, mis haaras südalinna, kus sakslastel arvati olevat kindel enamus. Valimistulemused aga kujunesid vastasrinnale üldiselt vähelohutavaiks. Rõhuv enamik tema kandidaate jäi vähemusse; linnavolikogusse pääsesid ainult need, keda toetas ka saksameelne enamus. Sissepääsnute hulgas olid ka Th. Jakobson ja A. Tšumikov⁶⁶. Väljaspool valimisi tuli linnavolikogusse kreeka-katoliku kiriku esindajana opositsiooniliselt meelestatud preester K. Tiisik⁶⁷.

Kui juba eelmises linnavolikogus opositsiooni esinemine oil kujunenud üldiselt õige nigelaks, siis arenes see 1892. a. valitus veelgi mannetumaks ja ilmetumaks. 1894. a. alguses lahkub linnavolikogust A. Tšumikov⁶⁸, nähtavasti pettunud ja vanadusest väsinud. Th. Jakobson aga lähenes ilmsesti enamusrühmale. Omaette veneja venestamiseelse opositsionäärina esineb volikogus määratud liige K. Tiisik. Olles kogu aja järjekindlalt valvel kreeka-katoliku kiriku huvide eest, jääb ta ühtlasi linnavolikogus peaaegu ainsaks valitsusvõimude vahelesegavate sammude ja esitiste toetajaks⁶⁹.

Järgmised linnavalimised — 1896. a. avaldavad opositsiooni-

⁶⁵ „Valgus“ 1892, nr. 39 ja 40.

⁶⁶ Toimik 1892. a. linnavalimiste kohta puudub Tallinna Linnaarhiivis. Selle kohta andmeid „Revalsche Zeitung“ 1892, nr. nr. 281, 283, 284, 286, 288 ja „Valgus“ 1892, nr. nr. 52, 53 ja 1893, nr. 1. Valimistel jäi vähemusse I jaoskonnas 9, II — 13, III — 9, IV — 8, V — 5, kokku 44 kandidaati. Th. Jakobson valiti I jaoskonnas, saades poolt 51 häält ja vastu 18, A. Tšumikov läks läbi IV jaoskonnas, saades poolt 82 häält ja vastu 64.

⁶⁷ TLvP 17. III 1893.

⁶⁸ TLvP 19, I 1894.

⁶⁹ Nii näiteks toetab K. Tiisik linnavolikogu koosolekul 1. VI 1894 Tartu õppekonna kuraatori esitist anda kohalikule venestatud reaalkoolile 15 000 rubla toetust, mis aga linnaameti ettepanekul volikogu poolt tagasi lükatakse. S. a. 31. aug. ja 2. sept. koosolekul kaitseb Tiisik Tartu õppekonna kuraatori otsust, millega kohalikust koolikollegiumist mööda minnes

lise meelsuse ja aktiivsuse veelgi sügavamalt laostumist. Valimised mööduvad veelgi loiumalt kui neli aastat varemini. 1538-st hääleõiguslikust ilmub valimistele 511, seega 33,2%. Eesti ja vene vastaskandidaate esitati ainult IV ja V linnajaos, kus nad ka osaliselt läbi viidi⁷⁰.

Endine opositsionäär Th. Jakobson pääses seegi kord linnavolikogusse, kuhu ta valiti I linnaosas, saades poolt 53 häält, vastu 8. Ilmsesti toetasid teda nüüd ka sakslased. Jakobsoni vastasrindlus oli ka juba täiesti lahtunud. Teda peeti nüüd sobivaks kandidaadiks linnaameti liikmegeri kohale, kuhu ta valiti 1897. a. alguses ja kus ta püsis enda surmani sama aasta lõpul⁷¹. Opositsioonilisest esinemisest ei Jakobsoni ega teiste poolt selles linnavolikogus pole ei protokollis ega mujal vähimatki jälge. Ühiskondliku mõtte loidumine linnaomavalitsuse küsimusis langeb selle volikogu kestel oma sügavpunkti.

Linnavalimised 1900. a. toimuvad juba tõusva pinevuse õhkkonnas. Huvi suurenemist dokumenteerib ka elavam osavõtt valimistest. 1697-st hääleõiguslikust ilmus valima 753, seega 44,4% (1896. a. oli see olnud 33,2%). Eesti ja vene kandidaate esitati seekord kõigis valimisjaoskondades, peale VI linnaosa. Otsustav häälteenus oli eesti ja vene valijail I jaoskonnas, kus valiti 3 eestlast, 1 venelane ja 3 sakslast. Neljast järgmisest jaoskonnast pääsesid volikogusse eesti ja vene kandidaatidest ainult sobivamad saksa rühma seisukohalt. Kokku said volikogus kohti sakslased 47, eestlased 9, venelased 4⁷².

Opositsioon oli seega 13-liikmeline. Silmapaistvaimaks ja aktiivseimaks meesteks siin olid I jaoskonnast valitud Johann Umblija ja Peeter Sorgus. Nad olid kogu järgneva kvadrienniumi kestel vastasrinnast kõige agaramad sõnavõtjad. Kuid üldiselt jäid nad oma avalikes esinemisises „heahtliku asjalikkuse“ piiresse, suutmata arendada ulatuslikumat ja värvikamat kommunaalpoliitilist perspektiivi. Kuigi opositsioon 1900. a. valitud linnavolikogus jäi üldiselt ilmetuks ja kaunis passiivseks, etendas ta siiski omajagu osa eesti-vene bloki võidu ettevalmistamises järgmistel linnavalimistel. Eriti tähtis oli J. Umblija enam „telgitagune“ tegevus: vaestelastekohtu liikmena võis ta J. Poska nõuandel hoolitseda, et rida eesti haritlasi, kes ise ei omanud kinnisvara, said hooldajateks ja sel teel ka hääleõiguslikeks eelolevail linnavalimistel; samuti sai ta kinnisvarade hinda-

oli vabastatud ametist realkooli senine usuõpetaja ja asemele määratud uus. Tiisiku üksi jäädes otsustas linnavolikogu tõsta selle otsuse peale kaebuse senatis.

⁷⁰ Andmed 1896. a. linnavalimiste kohta TLaa, tmk. nr. 44/1896.

⁷¹ Vrd. TLvP 4. I 1897 ja 14. I 1898.

⁷² 1900. a. valimiste kohta TLaa, tmk. nr. 44/1900. Vrd. ka Ed. Jürisson, Kui murti saksluse selgroog..., „Kaitse Kodu“ V (1929), lk. 1458.

miskomisjoni tegelasena tihedamasse kontakti eesti majaomanikkudega ja kaupmeestega, kellest hiljemini moodustus kaader valimisvõitluseks ⁷³.

Tähtsaimaks teguriks aga opositsiooni kujundamisel sai noor eesti haritlastepõlv, kes uue sajandi alguses saabus Tallinna, tulles peamiselt Tartu ülikoolist, ja oma uues asupaigas seadis endale peale teiste ühiskondlik-poliitiliste ülesannete sihiks ka võitluse kohaliku linnaomavalitsuse pärast. See võitlus oli oluline ja lahutamatu osa „Teataja“ ringkonna üldisest poliitilisest tegevusest K. Pätsiga eesotsas. Uue generatsiooni kandel pool aastakümnet varemini Tartus alanud renessanss eesti ühiskondlikus mõttes jätkus nüüd ka Tallinnas, tuues siia mitmeti eripärastes vormides avalduva ärkamisliikumise, mille tähtsamaks organiks sai uus päevaleht „Teataja“. Eestluse uueks seltskondlikuks keskuseks sai 1901. a. asutatud spordiselts „Kalev“, mis järgnevate linnavalimiste organiseerimisel ka omalt poolt etendas olulist osa.

„Teataja“ otsene ja kaudne propaganda „mittesakste“ võitluse õhutamiseks linnaomavalitsuste pärast algas õige varakult. Juba eestlāti bloki võidu puhul Valga linnavalimistel 1901. a. oli sellel hāālekandjal põhjust rõõmutseada ja kuulutada murrangut ka teistes kodumaa linnades ⁷⁴. Tihedamalt arendab „Teataja“ selgitustööd linnaomavalitsuse küsimusis 1904. a., seoses eelolevate linnavalimistega sama aasta lõpul ⁷⁵.

Kui see propaganda „Teataja“ veergudel siiski ei kujunenud silmapaistvalt āgedaks, siis oli siin üheks tagasihoidvaks põhjuseks teadlikult taktiline ettevaatlikkus. Et mitte enneaegselt hāārida sakslasi ja vōimaldada neil omapoolseid vastutrumpe vālja māngida, eelistati avalikule kihutustōōle vāliselt vāhemārgatavat isiklikku propagandat. Ūksikud agaramad tegelased, nende hulgas esikohal J. Ihermann, J. Schlisti, K. Mettik, kāisid majaomanikud ūkshaaval lābi, selgitades neile eelolevate linnavalimiste tāhtsust ja õhutades neid ilmuma hāāletamisele eesti kandidaatide heaks ⁷⁶. Sama meetodiga tōōtasid ka sakslased, kelle eest olid vāljas peamiselt palga-

⁷³ Vrd. E. d. L a a m a n, Jaan Poska, Tartu 1935, lk. 30 jj.

⁷⁴ „Teataja“ 1901, nr. 16 ja 17.

⁷⁵ Nii ilmub „Teatajas“ 1904. a. selles suunas kirjutisi: Kuhu poole tuleks linnade omavalitsust juhtida (nr. 12 ja 13), O. H. M ū n t h e r, Maakogu- ja linnavalitsuste tegevusest (nr. 31 ja 32), Meie linnade alevid (nr. 65), Vagad soovid (nr. 67), Tallinna puistekud (nr. 101), Tallinna liikumata varanduste ūberhindamine (nr. 108), Natukene Tallinna ehitus-seadustest (nr.141), Balti linnade omavalitsus ja kirikud (nr. 183), Mil viisil koostōōtamine? (nr. 196), Kust meie linnade omavalitsused õppida vōiksid? (nr. 258—261), Kes valivad ja kuidas valitakse linnades volinikkusid (nr. 264—265), Tallinna „vana-eestlased“ (nr. 269), Kaks voolu Tallinna avalikus elus (nr. 274).

⁷⁶ Vrd. M. P u n g, Eestlaste vōit Tallinna linnavalimistel, koguteos „K. Pāts. Tema elu ja tōō“, Tallinn 1934, lk. 100. „Vaba Maa“ 1929, nr. 272 — kirjutis „Tallinn 25 aastat eestlaste kāes“ (K. Pātsi mālestusi).

lised agendid. Kihutustöö pealöögid koondusid lähemale päevadele enne valimisi, mil vastasrinna poolt peeti ka avalikke koosolekuid. Need koosolekud on asjaosalistele jäänud meelde oma ägeda kirglikkusega, kusjuures mõnikord mindi käsitsigi vastaspoole meeste kallale. Ühel neist koosolekuist tekkis ka mõiste „sumadanimees“. Nii hakati sakslaste poolt hüüdma vastasrinna kandidaate, kel endal puudus kinnisvara, kuid kes olid saanud linnavalimistel hääleõiguse vaestelastekohtu poolt kinnitatud hooldajaina⁷⁷.

Nädalapäevad enne valimisi selgus sakslastele organiseeritud opositsiooni tõeline pale ja kurja ennustav ulatus. Ühtlasi selgus ka, et vastasrind oli kujundatud nagu vareminigi eesti-vene bloki näol, mis võitlust tema vastu riigivastases separatismis kahtlustamise võetega oluliselt raskendas. Vastasrinna võimaliku võidu puhul ennustati nii sõnas kui kirjas linnale suurt õnnetust. „Revalsche Zeitung“ kirjutab: „Uued elemendid tahavad masside õlgadel tungida linnavolikogusse. Kuid *homines novi* ja nende rahvuslike parteikaaslaste võit oleks suur õnnetus meie linnale⁷⁸.“ Suuliselt kollitati valijaid, et eestlased raekoja peremeestena hakkaksid teotsema barbaritena, suleksid reaalkooli, muudaksid linna promenaadid kartulimaaks jne.⁷⁹.

Pinevas õhkkonnas 1904. a. detsembris toimuvail valimisel oli opositsioon esitanud oma kandidaadid kõigis valimisjaoskonnas peale VI linnaosa, mida peeti kõigutamatuks saksluse kantsiks. Eri päevadel jaoskondades toimunud valimistel saavutas eesti-vene blokk võidu võidu järel. Üldse sai blokk uues linnavolikogus 43 kohta, neist I valimisjaoskonnas 7, II — 5, III — 9, IV — 12 ja V — 10. Sakslased said kõik kohad VI jaoskonnas ja pooled kohtadest, nimelt 5, II jaoskonnas, kokku 17⁸⁰. Blokkis endas olid kindlas enamuses

---

⁷⁷ Ühel valimiseisel koosolekul pitsimajas olevat linnavolinik parun Rosen hoiatanud eesti majaomanikke oma kanges eesti keeles (E. d. L a a - m a n, Jaan Poska, lk. 31): „Kas sina siis tõeste tahap valip se Päts, se Temant? Temal ei olep ju muud, kui se sumadan. Tema kõik vara olep ta sumadanis. Kui ta tulep volikokku, ta jagap su vara omavahel, kui sina neid valip, siis olep temal se vara ja sinul se sumadan.“

⁷⁸ „Revalsche Zeitung“ 8. XII 1904.

⁷⁹ „Vaba Maa“ 1929, nr. 272 (K. Pätsi mälestusi).

⁸⁰ 1904. a. valimiste kohta TLAA, tmk. nr. 44/1904. Vrd. ka E. d. J ü r i s - s o n, Kui murti saksluse selgroog..., „Kaitse Kodu“ V (1929), lk. 1460. Tähtsamaist eesti tegelastest valiti linnavolikokku [sulgudes hääled poolt (+) ja vastu (-)], mis ühtlasi näitavad võistlevate poolte arvulisi suhteid: I jaoskonnas Johann Umbliia (+ 105, - 34), Peeter Sorgus (+ 101, - 38), Otto Strandman (+ 100, - 39); II jaoskonnas Jaan Temant (+ 124, - 98), Ferdinand Karlson (+122, - 100); III jaoskonnas Voldemar Lender (+ 132, - 53), Gustav Kala (+ 127, - 58), Johann Mürkes (+122, - 63), IV jaoskonnas Jaan Poska (+ 183, - 74), Georg Köler (+ 184, - 73), Friedrich Trakmann (+ 176, - 81), Jaan Schlisti (+ 228, -29); V jaoskonnas Mihkel Pung (+ 168, - 101), Karl Mänd (+ 168, - 101), Albert

eestlased, kelle koguarv oli ühtlasi üle poole volikogu liikmeist, nimelt 38, kuna venelasi oli ainult 5. Eestlastest linnavolinikkude hulgas oli ühtlasi 8 kõrgema haridusega isikut (K. Päts, J. Poska, M. Pung, J. Teemant, O. Strandman, F. Karlson, V. Lender, dr. G. Köler), nii et bloki koosseis ka hariduslikult tasemelt oli üldiselt õige kõrge.

Nii suur eesti-vene bloki võit tuli kummalegi võitlevale poolele suureks üllatuseks. Eesti rinde tegelased olid lootnud küll kujundada tugevat vastasrinda, polnud aga söandanud nii täielikust võidust unistadagi⁸¹. Toimunut hinnati nii kaotajate kui võitjate poolel suure ajaloolise murranguna. Seda ta oligi; oli seda kõigepealt Tallinna linnaomavalitsuses, kus eestluse ja saksluse osad ümber pöördusid: seni valitsev element taandus opositsiooni kohale, kaotades oma endise positsiooni jäädavalt; „linnaisadeks“ tulid uued mehed, keda kandis võidule tõusev eesti ühiskond. Need uued mehed tõid kohalikku linnaomavalitsusse uued suunad ja värskuse, nagu see oli tarvilik areneva elu ja ühiskonna uute vajaduste arvestamiseks. See tõusva eestluse esimene suurem poliitiline võit, mis saavutati tahtekindla ja osava, olukorra eritingimusi tähelepanelikult ja taiplikult arvestava taktikaga, ei piirdunud muidugi ainult kohaliku linnaomavalitsuse alaga, vaid oli olulise tähtsusega kogu eestluse eluteel, eriti aga Eesti suurima linna ulatuses. Kuid selle hindamine on juba peatükk omaette. Meie aga võime siinkohal oma käsitluse lõpetada, olles jälginud eesti ja vene elemendi kantud opositsiooni Tallinna linnaomavalitsuses selle algusest kuni võiduka lõpuni 1904. a.

See opositsioon kestis üle veerandsaja aasta, saades võimalikuks oma avaldusis Vene linnaseaduse kehtimapanemise järel 1877. a. ja olles ilmekam oma alperioodil, siis laostudes ja langedes eriti 1890-ndail aastail, uue linnaseaduse kehtivuse ajal, elades läbi samalaadilise loidumise ja mandumise, mis oli omane kogu meie ühiskondlikule mõttele sügavama venestamise perioodil. Tema tõus ja võit sai võimalikuks vahepeal arvuliselt suurenenud ja sotsiaalselt osatähtsuselt tõusnud eesti elemendi kandel, mille organiseerijaks ja vaimseks äratajaks ning poliitiliseks kasvatajaks oli uues rahvuslikus ja sotsiaalses renessansis kasvav noorem haritlastepõlv. Kuid sellele võidule eelnenud viimane jõukatsumine rajanes oma olemuselt ja meetoditelt kogu eelmise opositsiooni võitluses saadud kogemustele ja alustele. Nii kujunesid juba alguses pärast esimese Vene linnaseaduse kehtimapanekut opositsiooni alused eesti-vene bloki näol, mis leidsid rakendamist ka kogu hilisemal ajal, samuti ka 1904. a. Samuti oli lugu ka vastasrindlike arvustamismeetoditega, mille lähtekohaks oli algusest peale, piltlikult öeldes agul,

Kooba (+ 168, — 102), Konstantin Päts (+ 167, — 102), Jüri Ihermann (+ 164, — 105).

⁸¹ Vrd. „Vaba Maa“ 1929, nr. 272 (K. Pätsi mälestusi).

seega laiemä valijaskonna huvide arvestamine, mis andis opositsioonile kestva demokraatliku baasi. Mõjuta ei jäänud opositsiooni kandvate kihtide kasvatamisel eriti see moraalne meelegiendus, mis avaldus vastasrinna tegelaskonnas iseäranis esimese linnaseaduse kehtivuse ajal. See kõik teeb opositsiooni arenemise enne oma lõpliku võidu saavutamist omaviisiliseks tervikuks, mis väärib huvi mitte üksnes oma suurtulemuse seisukohalt, vaid paelub meie tähelepanu ka omaette peatükina eesti uueaegse ühiskonna võitluste ajaloos.

Hans Kruus.

L'Opposition dans la municipalité de Tallinn de 1877 à 1904.

Résumé.

Jusqu'à la loi municipale russe de 1870, réalisée principalement en 1877, l'organisation municipale de Tallinn comme celle des autres villes baltiques, était restée basée sur les traditions médiévales. Avec la nouvelle loi les anciens organes du régime communal corporatif — les magistrats et les corporations — perdirent leur situation privilégiée dans la conduite des affaires de la ville. Ils furent remplacés par le conseil municipal et par l'administration municipale élue par le premier.

Le conseil municipal de Tallinn se composait, d'après la nouvelle loi, de 72 membres, élus d'après le système des trois classes. Appartenaient à la première classe les électeurs les plus aisés, les plus gros contribuables qui payaient ensemble un tiers des impôts de la ville. Les contribuables du deuxième tiers, selon l'ordre des sommes versées, constituaient la seconde classe. La troisième classe, la plus nombreuse, comprenait le reste des contribuables.

L'élément allemand, qui avait dirigé jusque là la commune de Tallinn, garda pendant toute la validité de cette loi municipale (jusqu'en 1892) la majorité dans les deux premières classes, et par conséquent également sa position privilégiée dans le conseil. Cependant les élections de la troisième classe devinrent le théâtre d'une lutte acharnée entre l'élément allemand et le bloc esto-russe. Ce dernier remporta la victoire à toutes les élections, et les conseillers ainsi élus formèrent l'opposition dans la municipalité pendant toute cette période. Pendant les deux premières élections (1877 et 1881) le bloc esto-russe de la troisième classe s'allia avec la fraction libérale des Allemands, mais il se sépara des Allemands pendant les élections suivantes. La majorité de ce bloc fut constituée par les Estoniens.

Les dirigeants de l'opposition sont dès le début le professeur de lycée retraité A. Tchoumikov, de nationalité russe, ainsi que le négociant et propriétaire estonien Th. Jakobson, dont l'activité a été particulièrement énergique dans les deux premières municipalités. Comme point de départ aux manifestations et aux exigences de l'opposition servirent en premier lieu les intérêts de la banlieue, à savoir de la couche la plus large des électeurs, ce qui lui assura une base nettement démocratique. Dans l'âpre conflit des langues, provoqué par la politique de russification du prince S. Chahhovskoy, devenu gouverneur d'Estonie en 1885, et terminé par la destitution du maire de Tallinn, Th. W. Greiffenhagen, l'opposition esto-russe du conseil municipal se rangea du côté du gouverneur. Cependant le gouver-

neur ne se contenta plus finalement de l'activité de l'opposition et résolut de la reconstituer par différentes manoeuvres de l'élément purement russe. Ce projet ne se réalisa pourtant pas.

En 1892 entra en vigueur la nouvelle loi municipale, qui introduisit un nouveau régime pour les élections. Les élections d'après l'ordre des classes de contribuables furent abolies, resta en vigueur le régime électoral censitaire égal pour tous les citoyens russes âgés d'au moins 25 ans, propriétaires à Tallinn de biens immobiliers d'une valeur minimum de 1000 roubles, et les propriétaires des entreprises commerciales ou industrielles appartenant à la I ou à la II corporation.

Ce régime électoral rendit les manifestations de l'opposition estonienne plus difficiles. De ses candidats n'avaient accès au conseil municipal que ceux, qui étaient appuyés par la majorité allemande. Aux élections de 1900 l'opposition réussit néanmoins dans quelques circonscriptions à faire passer ses candidats (furent élus au conseil municipal 9 Estoniens et 4 Russes, tandis que le parti de la majorité était constitué par 47 Allemands). Bien que, en général, assez passive, cette opposition joua un certain rôle pour préparer la victoire du bloc estonien aux élections suivantes.

Un des facteurs les plus importants dans le développement de l'opposition fut la génération des intellectuels de la Jeune-Estonie. Venant principalement de l'Université de Tartu elle se proposa comme but dans sa nouvelle résidence de lutter pour l'autonomie locale. Cette lutte a été une partie essentielle et inséparable de l'activité politique générale du cercle réuni autour de journal „Teataja“ sous la direction de K. Päts.

Le bloc esto-estonien constitué sur la base traditionnelle de l'opposition eut la majorité aux élections municipales en décembre 1904. Le bloc a eu au conseil municipal 43 sièges, dont 38 estoniens et 5 russes, tandis que les Allemands n'eurent que 17 sièges. On a évalué ces résultats de vote aussi bien de la part des gagnants que du côté des perdants avec raison comme un grand changement historique. Désormais les rôles des Estoniens et des Allemands étaient renversés à la municipalité de Tallinn: les Estoniens, qui étaient jusque là dans l'opposition, prirent la direction, les Allemands se replièrent dans l'opposition. Cette victoire a eu des conséquences importantes pour l'avenir politique de toute la nation estonienne.

Lambakasvatussaaduste turustamine XIX sajandil Eesti- ja Liivimaal.

Et tänapäeval meie majanduselus on tähtsaks küsimuseks lambakasvatuse arendamine, selle põllumajandusharu poolt tootseeritud varade väärtus ja turustamisvõimaluse korraldamine, siis on loomulik, et tutvume lambakasvatuse tootjate kaubanduse korraldusega minevikus.

Villakaubanduse, nagu teistegi kaubandustehingute juures, puutuvad kokku vähemalt kahe vastaspartei — villatarvitajate ja tootjate huvid. Tihti ilmnesid siin ka veel vahekauplejate huvid, sest vill tuleb turustada sagedasti välismaistel villaturgudel, milleks osutus

vajalikuks vahekaupleja. Viimast soovitas iseäranis soojalt dr. Sturm 1817. a., kes arvas, et välismaale müügile minev vill pidi minema vahekaupleja kaudu, sest tootjal olid reisud seotud palju suuremate kuludega kui seda moodustas komisjonitasu, pealegi evis vahekaupleja villa realiseerimisel suuremaid kogemusi¹. Villakaubandus oli XIX sajandi alguses Lääne-Euroopas korraldatud peamiselt sellekohaste turgude ja messide abil, millest omasid suuremat tähtsust sellal Leipzigi ja Hamburgi villaturud².

Mis puutub Eesti- ja Liivimaasse, siis siingi esinesid põlised rivaalid — villa produtsendid ja konsumendid. Turu tarbeks produtseriti villa peamiselt põllumajanduslikkudes suurkätistes, kuna väikekäitis — talu — harilikult ei esinenud villaturu varustajana. Talud esinesid koguni ise villatarvitajatena, ostes mõisalt villa, sest taludes valmistati nii oma perele kui ka sulastele ja tüdrukutele rõivaid, mistõttu oma tarbimise oli suur. Mõningat sellist juhtu, kus saadeti ka talust villa müügile, võime vaadelda kui erandit. Seda tõendab ka prof. J. Mägi, kes kirjutas 1926. a., et „äriline lambakasvatus ja villamüük kuulus XIX sajandil peaaesjalikult mõisadele, kus suuri karjamaid ja ka teisi võimalusi oli suurte lambakarjade otsustamiseks ja villa müügile saatmiseks enam kui taludes“³. Seepärast on ka loomulik, et oma käsitelus lambakasvatussaaduste turustamise kohta piirdun ainult toleaegsete põllumajanduslikkude suurkätiste vaatlemisega.

Lambakasvatuste tähtsamad saadused, mis esinevad kaubanduslikus käibes, on vill, liha ja karusnahad. Enne nende produktide kaubanduse juurde asumist peame tutvuma üldiselt nende omadustega, mis kujunevad mõõtuandvaiks kaubanduslikus liikluses. Villa hindamisel tuli arvesse vill-karvade peenus, puhtus, säbarus, ühtlikkus, pikkus, venitatus, elastsus, värvus jne.⁴ Villahinnad olenesid seega väga mitmetest teguritest, millega on ka seletatav nende suurem või vähem kõikumine. Villahindadega paralleelselt kõikus aga lambakasvatuste tasuvus, sest villa kaubanduslik tähtsus XIX sajandi I poolel oli suur. Ainult temal peamiselt baseeruski kogu lambakasvatuse tasuvus⁵. Suur tähtsus oli tingitud toleaegsete põllumajanduslikkude käitiste ekstensiivsest majapidamisvormist. Prof. J. Bohm ütles, iseloomustades XIX sajandi villalambaid:

¹ Sturm, Über die Schafwolle, in naturhistorischer, ökonomischer und technischer Hinsicht, Neue ökonomische Repertorium für Liefland (üh. NöRfL), 5. Bd., 3. St., Dorpat 1817, lk. 323.

² *Ibid.*

lk. 366, 367.

³ J. Mägi, Karjakasvatus, Eesti Maa, Rahvas, Kultuur, Tartu 1926.

⁴ E. Liik, Lambakasvatus, Põlumehhe käsiraamat, V osa, Loomakasvatus, II, Tartu 1935, lk. 264.

⁵ F. S a u k s, Lambakasvatuse areng XIX sajandi algusest kuni praeguse ajani, Tartu, 1937, lk. 56 (käsikiri).

„Das Wollschaf wird also auch immer und ewig das Schaf für extensive Wirtschaften bleiben“.⁶ Loomulik siis, et teised lambakasvatuse saadused, nagu liha ja nahad, evisid sellal väiksemat kaubanduslikku tähtsust võrreldes villaga. Nende hindu määravaid tegureid oli tunduvalt vähem kui villal. Nii näiteks liha hindade puhul oli peamine tähtsus liha maitsele, mahlakusele ja rasvasisaldavusele, mistõttu oli ka tähtis eksterjööri tundmine. Nahkade puhul olenes hind loomast, kas oli ta tapetud või lõppenud, samuti ka villasisaldavusest. Suguloomade müümisel määrasid hinna tema tõuomadused, nagu villapeenus, villaku suurus, kehakaal jne. Kõigi nende omaduste täpseks tundmiseks oli vajalik uurida eksterjööri ja villa omadusi⁷. Arusaadav siis, et kui tutvume lambakasvanduste poolt produtseeritud turustamisele mineva villatoodangu hulga ja lisakuludega, mis tingitud tema realiseerimisel, siis tuleb meil jälgida kõigepealt toodetud villa hulka, tema pügamist, pesemist ja teisi turustamiseks vajalikke toiminguid.

Meriinolambaid põeti Läänemeremail harilikult 1 kord aastas ja ainult juunikuu esimesel poolel. Lihalambaid põeti 2 korda, esimene kord juunis meriinodega ühes ja teine kord novembri alguses. Maalambaid põeti harilikult 3 korda, harvemini juba 2 või ka 4 korda aastas⁸. Enne lamba pügamist pesti võimalikult kõik villas esinev mustus välja. Sellist pesemist nimetati „Rückenwasche“. Pesemine toimus kõigil lammastel enne suvist pügamist. Varakevadistel ja hilissügisestel pügamistel ei olnud võimalik kasutada niisugust villapesemise moodust, sest ilmad olid siis jahedad ja lambad võisid kergesti peale pesemist külmetuda, mistõttu vill põeti kõige mustusega⁹. Villa pesti lammaste ujutamisega järves, jões või ojas. Nendes mõisades, kus puudusid ujutamiseks vajalikud looduslikud veed, kaevati selleks tiigid. Lammaste ujutamiseks kasutatud kohad piirati vaiade ja ritvadega, et lambad ei saaks eemalduda vastavast piirkonnast. Ujutamisel aeti lambad piiratud koha alguses sisse ja välja lasti neil tulla teiselt poolt. Väljatuleku koht oli tehtud aeglaselt tõusvaks, nii et lammas sai kerge vaevaga kaldale¹⁰. Mõnel pool kasutati nn. pesemissilda, mille põrand seisib vee põhjast kõrgemal. See hoidis vee kogu aeg puhta, takistades teda mudaseks muutmast. Iseäranis praktiseeris seda XIX sajandi II poolel Eestimaal Mäetaguse mõisas olev lambameister J. Charlé¹¹.

⁶ J. Böhm, Die Schafzucht nach ihrem jetzigen rationellen Standpunkt, I Teil, Die Wollkunde, Berlin 1873, lk. 11.

⁷ Sauks, *op. cit.*, lk. 56.

⁸ A. Blau, Die Schafzucht in den baltischen Provinzen Russlands (käsitkiri Liivimaa Ökon. ja Üldkas. Ühingu arhiivis), lk. 105.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Blau, *op. cit.*, lk. 105, 106.

¹¹ J. Charlé, Lamburi-Ramat küssimusste ja kostmistega Eesti-ma lambapoistele õpetamiseks ja juhhatamiseks, Tallinn 1862, lk. 115.

Ujutamiskohal seisvad töölised püüdsid lammaste möödumisel villa hõõrumise ja pigistamisega puhastada seda mustusest. Kasvandustes, kus lambavill sisaldas iseäranis ohtralt rasvhigi, asetati piki ujumiskanalit rohkem inimesi. Pärast pesemist loputati lambad puhta veega.

Enne pesemist kasteti lambad märjaks, et villas asetsev kuivunud mustus muutuks pehmemaks ja et hilisemal pesemisel oleks teda seega kergem kõrvaldada. Sellist eeljutamist tehti harilikult õhtul enne pesemispäeva või kui pesti peale lõunat, siis ka pesemispäeva hommikul. Pärast eeljutamist hoiti lambad veel võimalikult kitsas laudalahtris tihedalt koos, et kuumuse mõjul suurenev rasvhigi tekkimine pehmemaks villa. Pesemine ise oli mõisades erinev, olnedes sealsetest lokaalsetest tingimustest¹², nii näiteks sunniti Tarvastus lambaid 8 korda üle jõe ujuma, mille järel neid pesti kaks korda. Rāpinas eelmisel päeval enne pesemist pandi lambad tugevasti higistama. Pesemiseks kanti lambad ükshaaval vette, kus neid puljastati hõõrumisega. Kergulas pesti neid 24 tundi pärast lammaste eeljutamist. Koigis ja Orus pesti lambakarjad juunikuul selleks eraldi valmistatud tijkides. Pesijad seisid sillataolistel alustel ja puhastasid vees seisvaid lambaid harjaga. Päev enne pesemist kasteti lambad esimeses tiigis märjaks, teises tiigis pesti neid ja kolmandas loputati. Kehtnas oli lammaste pesemiseks muretsetud suur vann, kus oli alati võimalik vett vahetada. Undlas pool päeva enne pesemist ujutati lambaid. Pesti neid sooja veega täidetud vannis, mille järel neid veel loputati¹³. Eespool toodud näited annavad küllaltki selge pildi erinevatest villapesemismeetoditest.

Pärast pesemist aeti lambad varjulisele, tuulevaiksele karjamaale, et vill nii ruttu ei kuivaks, sest vastasel korral kannataks selle all villa ühtlus, muutudes iseäranis otstes karedaks. Vihmase ilma puhul ja juhul, kui lambad pesti peale lõunat, aeti nad puhta põhuga varustatud lauta. Heade ilmadega kuivas vill umbes kahe päeva jooksul, mil võidi seda pügada¹⁴.

Pügamist korraldati ruumikal väljal, kus oli küllaldaselt valgust ja puhtust. Pügamine oli üksikutes kasvandustes enam-vähem sarnane. Üldiselt kasutati pikemaid lambaraudu kui neid leidis Poolas ja teistes Vene kubermangudes. Pügamisel püüti pügajate poolt võimalikult säilitada villak tervena, sest see hiljemini kergendas villa sorteerimist. Pärast pügamist läksid villakud sorteerijatele. Viimased asetasid enamasti villaku mustaks värvitud lauale, kus siis veel säilinud mustuse, nagu õletükid jne., välja korjasid. Sorteerijad kõrvaldasid villakust ka kõik mustad ja kollased villatükid, visates neid nn. lokiide juurde. Viimased jaotati headuse järgi

¹² B l a u, *op. cit.*, lk. 105, 106.

¹³ B l a u, *op. cit.*, lk. 106 a.

¹⁴ B l a u, *op. cit.*, lk. 106.

kas I ja II või jälle headeks ja kollasteks lokkideks. Lokkide osatähtsust villakus oli raske kindlaks määrata, kuid see moodustas Blau arvates 8—10%¹⁵. Lõpuks asetati sorteeritud villakud pealekuti, keerati rulli ja pandi linastesse kottidesse, mida nimetati pallideks. Üksikute pallide raskus oli mitmetes mõisades erinev. Nii oli see mõnes kohas 8—13 puuda, teisel jälle 20—25 puuda jne., mõnes kohas veel rohkemgi. Eraldi kaaluti üksikuid villakuid peamiselt ainult jääradel ja kaheaastastel uttedel¹⁶.

Pügamist toimetasid harilikult naised ja tüdrukud. Nendele maksti tasu kas päeva-viisi (päev 25—40 kopikat) või tükiviisi, kusjuures igalt põetud lambalt saadi 3 kopikat, harvemini 2 või koguni 4 kopikat. Mainida võiks ainult Mäksi kasvandust, kus uttede ja oinaste villaku pügamise eest maksti 4, jäärade eest koguni 8 kopikat¹⁷.

Nagu juba eespool mainitud, oli villa puhtus hinna määramisel võrdlemisi tähtis tegur. Nii soovisid villatarvitajad halvasti pestud või koguni pesemata villa võimalikult nii odavalt, et, nagu dr. Hartmann väljendas, „see taale pool-kingitud oleks“¹⁸. Villakaupmees Tepper, kaitsedes seda seisukohta, tõi huvitava näite; ta oletas, et pesemata vill sisaldas 70% mustust. Sada naela sellist villa maksaks aga 30 rubla, seega läheks sada naela pestud villa maksma 100 rubla. Sellest näeme, et iga villa puhtusmäära kõikumine 1% piires oleks 100 naela kohta villa juures 4 rubla. Sellega seltsis asjaolu, et tihti villatarvitaja kandis villa transportikulud kuni oma laoni. Pesemata või halvasti pestud villade transportimisel kandis ta samuti seal leiduva mustuse veokulu, mida ta ei saanud muidugi kasutada. Loomulik siis, et villa rendemendi määramine oli seotud riisiko momendiga, mistõttu ka konsument surus hinnad võimalikult odavamaks¹⁹. Aga nagu mõisades esinevatest pesemisviisidest nägime, olid need võrdlemisi primitiivsed, sõltudes tugeval määral ilmastikuoludest. Halvemate ilmadega sooritatud pesemised enamasti ebaõnnestusid, mistõttu langes ka villa hind²⁰.

Villa sorteerimine ja pakkimine oli samuti suure tähtsusega villahinna määramisel. Iseäranis XIX sajandi alguses ei osatud veel villa sorteerida, mistõttu ka makstavad hinnad olid halvad²¹. Alles aja jooksul arenes välja meie suur-agraarkäitistes põhjalikum villa sorteerimine ja pakkimine, mis tagas paremaid hindu. Selle põhju-

¹⁵ Blau, *op. cit.*, lk. 106, 107.

¹⁶ Blau, *op. cit.*, lk. 107.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Die Richtersche Wollwäsche, Baltische Wochenschrift (lüh. BW), 1868, nr. 41/42, lk. 602, 603.

¹⁹ Die Richtersche Wollwäsche, *op. cit.*, lk. 601, 603.

²⁰ Liivimaa Kubeneri Kantselei Arhiiv (lüh. LKKA), Riigi Keskarhiiv.

²¹ R. H. v. Sievers, Über Wollmanufakturen und die Verbesserung der Wolle in Liefland, Ökonomische Repertorium für Liefland (lüh. ÖRfL), 7 Bd., 2 St., Riga 1811, lk. 217, 218.

seks oli üldine elukalliduse tõus XIX sajandi II poolel, mis sundis villa produtsente kasutama iga abinõu, et tõsta kasvanduse tasuvust.

Peatudes nüüd lambalt saadaval villakul²², näeme, et keskmine villaku kaal Eestimaal XIX sajandi lõpul oli 3,5 naela. Sajandi I poolel kõikus see napilt 2 naela ümber. Villaku suurenemine oli tingitud halvenenud villakonjunktuuridest, mis sundis villa produtsente loobuma ülipeenest ja vähesest electa-villa tootmisest suurema hulga karedama villa kasuks. Villak suurenes loomulikult võrdlemisi aeglaselt, olles tingitud ühest küljest põllumeeste konservatiivsusest ja teisalt tõuaretuse pikaldasest käigust, mistõttu villaku suurenemine sai märgatavaks alles aastakümnete möödumisel. Liivimaa villatootjate kohta puuduvad kahjuks nii täpsed andmed kui see esines Eestimaal. Kuid vaadeldes üksikuid Liivimaa lambakasvandusi, võime öelda, et villaku suurus on umbes samasugune nagu Eestimaal. See on ka loomulik, kui arvestada, et nii Liivi- kui ka Eestimaal lambakasvatavad pidasid silmas kohaliku turu nõudeid, mis olid mõlemal kubermangul ühesugused. Ka Liivimaal võime märgata villaku suurenemist. Oma väite tõestuseks toon Trikatesi sugulavas kasvatatavate lammaste villaku kaalu muutused. Nii oli²³

1842. a.	villaku suurus	Triкатesis	1,89	naela
1847.	„	„	2,06	„
1848.	„	„	2,15	„
1858.	„	„	3,45	„
1859.	„	„	3,63	„
1860.	„	„	3,87	„
1861.	„	„	4,06	„
1863.	„	„	4,30	„
1864.	„	„	4,60	„

Muidugi peame arvestama, et Trikatesi lambakasvandus oli seljal parimaid kogu Läänemere maades, seega on ka seletatav võrdlemisi suur villak. Teistes Liivimaa kasvandustes oli lambavilla took loomulikult väiksem, võrdues umbes Eestimaal omaga.

Üsikutest kasvandustes siiski on märgata võrdlemisi suuri villaku kaalu kõikumisi. Nii leidsid XIX sajandi lõpul agrarikaarti, kus lammast ei andnud rohkem kui 2,5 naela villa, sealsamas esines aga ka teisi, kus villaku kaal oli ca 5 naela lambalt aastast. Lamba villatook oleneb esijoonest tema tõust, soost jt. säärastest põhjustest. Kõige rohkem andsid villa jäärad, kelledest suurima toogiga olid 2- kuni 3-aastased. Keskmiselt andis jäärad 10—12 naela pestud seljavilla. Jääradele järgnesid oma villaku kaalult oinad, ahtraks jäänud ja vanemad uted, kellede kaal kõikus umbes 6—7,5 naela vahel.

²² A. Blau, *op. cit.*, ja Fünfter Bericht des estländischen landwirtschaftlichen Vereins für das Jahr vom 10. November 1854 auf 1855, Reval 1855, lk. 17 andmeil.

²³ Toimikud „Schafzucht“ — „Anhang“, Liivimaa Ökon. ja Üldkas. Ühingu arhiiv.

Vähem villa saadi imetajatelt uttedelt — 2,5—3,5 naela. Ka oli 13- kuni 14-kuistel talledel võrdlemisi väike villak, kaaludes 2—3, harvemini juba neli naela. Alljärgnev tabel näitab meile villaku kaalu üksikutes kasvandustes lambasoo järgi ²⁴.

Kasvandus	Jäär	Oinas	Utt	Tall	Keskmine
Trikatesi	8 naela	5 naela	4,5 naela	3,5 naela	5,25 naela
Mäksi	5 „	? „	3 „	2—2,5 „	3,5 „
Suur-Konguta	6—7 „	3 ¹ / ₂ —4 „	2,5 „	2 „	3 „
Tarvastu	5 ⁴ / ₅ „	3 ² / ₅ „	3,2 „	3,1 „	3,8 „
Oru	6 „	5 „	4 „	3 „	4,25 „
Piibe	6,5 „	5 „	4 „	3,75 „	? „
Maardu	8 „	5 „	4 „	2—3 „	4 „
Kehtna	6—8 „	3—4 „	2,5—3,5 „	2—2,5 „	3—3,5 „
Undla	7 „	5 ¹ / ₆ „	4,1 „	3 ² / ₃ „	4 ¹ / ₃ „

Lihalambad või nendega segatud meriinod ja maalambad andsid natuke rohkem villa kui puhastverd meriinod. Nii andsid Steenesi mõisas olevad osalt puhtad southdownid, osalt segatud maalammastega, keskmiselt jääb 8 naela, utt 5—6 naela villa. Räpinas, kus oli meriinodid segatud leicesteri ja southdowni jääradega, saadi keskmiselt ainult 2,75—3,5 naela. Kergulas oli southdownide villak ca 4—5 naela kahekordse pügamisega ja nimelt jääb 6—10, oinas 5—7 naela, utt 2,5—3,5 ja tall 1,5—3 naela villa. Alatskiviil saadi southdowni ja meriino segamisel 5,5 naela lambalt. Õisus saadi southdownidelt läbiseigi 3¹/₃—5 naela. Koigis saadi aga lihalammastelt juunis 2,5—3 naela pestud ja novembris ca 3 naela pesemata villa ²⁵.

Maalambaid põeti, nagu juba mainitud, 2—4 korda aastas ja need andsid pestud villa 2—3,5 naela või pesematut 4—6 naela aastas, mille eest maksti võrdlemisi väikest hinda. Seega maalambast saadud vill ei suutnud katta lambapidamise kulusid. Nii kirjutab Blau: „Im Allgemeinen kann das Landschaf als Wollarm bezeichnet werden, und macht das Futter nicht bezahlt, welches es verbraucht“ ²⁶. Ainult mõnedes kohtades, kus maalambaid oli aretatud kas inglise lihalammastega või rambouilletidega, saadi 5—6 naela pestud villa, mille väärtus kattis villatootmiskulud ²⁷.

Peatudes villakaubandusliku liikluse juures tuleb kõigepealt mainida, et siinsed villaprodutsendid — suurpõllumehed — püüdsid luua terve sajandi jooksul lähedamaid ja soodsamaid villa realiseerimise võimalusi. Kuid terve sajand esitati lambakasvatajate poolt kaebusi kohalikkude villaturgude ebakindluse üle ²⁸. Meriinolam-

²⁴ Blau, *op. cit.*, lk. 109.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Blau, *op. cit.*, lk. 109, 110.

²⁷ Blau, *op. cit.*, lk. 109.

²⁸ Blau, *op. cit.*, lk. 110.

maste kasvatamise alperioodil puudusid kohalikud villa realiseerimise võimalused, sest mõned üksikud sellal töötavad villavabrikud ei vajanud kuigi palju villa. Kasvandused olid seetõttu sunnitud otsima soodsamaid turustamisvõimalusi, püüdes realiseerida villa välismaale või sisemaale või jälle asutades ise vabrikuid, nagu seda esines krahv Rehbinderi juures, kes käsikäes peenvilla lamaste kasvatusel seadis sisse vabriku²⁹; veel rohkem ilmes see aga Hiisus, kus vennad Ungern-Sternbergid asutasid suurejoonelise kalevivabriku Kärddlas³⁰. Turustamise raskusi sellal näitab kujukalt Trikatesi sugulava püüded leida sobivat turgu; nii realiseeriti 1829. a. vill osaliselt Inglismaale, osaliselt Hollandisse, 1830. a. Narva, 1831. a. Moskvasse, 1832.—1833. a. Königsbergi³¹.

Arvatavasti oli ka teistel lambakasvandustel samasuguseid raskusi villa realiseerimisel. Iga-aastane villaturgude vahetamine ei võimaldanud aga tootjaile saada villa eest õiget hinda, vaid see tuli odavamini ära anda.

Villaturgude otsimiseks saadeti Riia villasorteerimise asutise esimees Julius Thiele Peterburi ja Moskvasse 1832.—1833. a., kus ta pidi tutvuma turu nõuetega. Tagasi tulles andis ta aga võrdlemisi halva arvustuse nende turgude kohta, mainides muuseas: „Ehkki Moskvas on palju villavabrikuid, kus vajatakse kokku 140 000 puuda peent ja 145 000 puuda harilikku karedat villa, puuduvad seal villa asjatundjad, rääkimata veel mõnest villa sorteerimise asutisest. Et vabrikantide intellektuaalne tase on madal, pealegi on nad väga umbusklikud ja villa tundmises võhikud, siis on nendega kirjalikult villamüümise suhtes ühendusse astumine võimatu ja selleks tuleks sinna läkitada paar kindlat komisjonääri ja villa-asjatundjat³².“ Kujukalt selgitab sealset kaootilist olukorda Thiele anektoodina kõlav jutustus: „Es geschieht häufig, dass die schönsten und besten Wollen als unverkäuflich liegen bleiben, während ganz schlechte und geringere Wollen teuer bezahlt werden, und man sich beklagt, das keine gute Wolle zu haben ist³³.“

Sellest võrdlemisi ebakindlast seisukorrast sooviti leida pääsetee kohalikkude villaturgude asutamise teel. 1833. a. Tartu Lambakasvatajate Seltsi koosolekul lepidi kokku, et iga aasta juulikuul peetakse Tartus üheaegselt seltsi koosolekuga villaturg. 14. VII 1833 leidiski aset esimene turg, mis ei täitnud aga temale pandud lootusi, sest Eestimaa vill oli juba enne seda müüdud ja kohalikkudest vabrikantidest ilmus ainult üks. Sellega seltsis veel asjaolu,

²⁹ Sauks, *op. cit.*, lk. 15.

³⁰ Sauks, *op. cit.*, lk. 91.

³¹ Blau, *op. cit.*, lk. 110.

³² Toimikud „Schafzucht“ — „Anhang“, Julius Thieles Bericht 1833, Liivimaa Ökon. ja Üldkas. Ühingu arhiiv.

³³ Anhang, *op. cit.*, lk. 2.

et Königsbergi kaupmehed kõik Liivimaa villa kaheks aastaks ära ostsid, mistõttu järgmise aasta villaturg iseenesest ära jäi³⁴.

Seega ei andnud villaturu asutamine Tartus peaaegu mingisuguseid tagajärgi. Olukorra lahendamiseks esitas lambakasvatuse inspektor Puhlmann Schulzile Riia villaturu asutamise kava³⁵. Viimane tegigi 1837. a. aadli konvendile ettepaneku asutada villaturg Riiga³⁶. Ettepanekusse suhtuti täiesti pooldavalt, kusjuures otsustati, et villaturg kestaks iga aasta 23.—26. juulini. Samuti loodeti samal ajal avada müümata jäänud villade keskladu, kust soovijad võisid alati saada villa³⁷. Sealjuures suhtuti aga eitavalt rahaminister Kankrini ettepanekusse asutada veel teine villaturg Tartu. Oma seisukohta põhjendati vähese lambakasvanduste arvu ja võrdlemisi väikese villatoodanguga, millest ei jätkuvat kahele villaturule³⁸.

1839. a. esineski Riias villaturg, mis täitis kõik lootused. Sinna saadeti peale Kuramaa villa veel Grodnost, Kovnost jt. kaugematest kubermangudest. Et aga Liivimaal üle 50 kasvanduse oli müünud villa juba enne villaturgu, siis tuli kõigest kokku ca 120 000 naela villa. Riia villaturgu näitab lähemalt alljärgnev tabel³⁹.

Aasta	Villa hulk	Villa väärtus	Puuda hind
1839	3000 puuda	—	—
1840	9773 „	—	16—30 rbl.
1841	7000 „	—	—
1842	6000 „	—	22—30 „
1843	5000 „	—	10—30 „
1844	8000 „	—	12—33 „
1845	5000 „	—	16—34 „
1846	4000 „	—	16—25 „
1847	5300 „	—	18—22 „
1849	5500 „	—	16—32 „
1854	2500 „	—	20—27 „
1864	2573 „	62 860 rbl.	21—26,5 „
1865	1014 „	25 000 „	21,5—27,5 „
1866	2818 „	71 308 „	22—28 „
1867	2820,5 „	75 139 „	22—29 „
1868	2571 „	53 120,31 „	19—26,5 „
1869	2637,5 „	57 662 „	—
1870	1700 „	41 165 „	—
1872	ca 1000 „	—	—
1876	1010 „	17 600 „	—
1877	576,5 „	12 000 „	—
1878	695 „	16 800 „	22,5—25 „

³⁴ Blau, *op. cit.*, lk. 110.

³⁵ Puhlmann, Die Schafzucht in den Ostsee-Provinzen, Das Inland (lüh. Inland) 1841, nr. 4, lk. 66.

³⁶ Toimik „Schafzucht“, nr. 55, lk. 5.

³⁷ Blau, *op. cit.*, lk. 110.

³⁸ Toimik nr. 55, lk. 5.

³⁹ Tabel koostatud BW, Inland, A. Blau ja toimikute „Schafzucht“ andmeil.

Vaatamata sellele, et alul suhtuti eitavalt teistesse kohalikkudesse villaturgudesse, peeti juba 1840. a. ka Tallinnas 27. juunist 8. juulini esimene villaturg, kuhu 5000 puudast Eestimaa villast müügile saadeti 2949 puuda. Hind oli keskmiselt 23—30 rbl., tõustes mõnel partiil kuni 40 rublani puudalt. Üksikasjalisemat müüki näeme alljärgnevast tabelist⁴⁰.

Aasta	Villa hulk	Villa väärtus	Puuda hind
1840	2949 puuda	65 467,80 rbl.	22,20 rbl.
1841	4261 „	88 611 „	22 „
1842	3901 „	81 321 „	20,84 „
1844	3235 „	64 671 „	20 „
1846	2880 „	55 195 „	19,16 „

1843. a. jäi Tallinna villaturg pidamata, sest Sindi vabrik ostis ära peaaegu kõik Eestimaa kubermangu villa. Kahjuks pole Tallinna villaturu kohta rohkem andmeid. Mul õnnestus aga saada andmeid Eestimaa kubermangu 1840.—1853. a. villatoodangu kohta, mis annab küllalt selge pildi selleaegsest villaturust, sest tuleb eeldada, et suurem osa toodetud villast saadeti Tallinna turule. Alljärgnev tabel annabki pildi villatoodangust Eestimaal⁴¹.

Eestimaal toodetud villa hulk ja hind.

Aasta	Villa hulk	Villa väärtus	Puuda hind
1840/41	3918 puuda	91 227 rbl.	21,28 rbl.
1842	3859 „	83 995 „	21,79 „
1843	3250 „	63 000 „	19,38 „
1844	3235 „	67 811 „	20,96 „
1845	2970 „	74 001 „	24,91 „
1846	2880 „	55 105 „	19,16 „
1847	2973 „	68 086 „	22,90 „
1848	3518 „	63 953 „	18,58 „
1849	3518 „	74 948 „	19,30 „
1850	3276 „	71 259 „	21,75 „
1851	3716 „	76 070 „	20,47 „
1852	3800 „	80 000 „	22,22 „
1853	4191 „	94 542 „	22,56 „
1863	9103 „	—	—
1867	8831 „	—	—
1873	6533 „	—	—
1880	4425 „	—	—
1883	3719 „	—	—

Nagu tabelist näha, langesid villahinnad iseäranis 1846. ja 1848. a. Teise õitseaia alguses — 1850. a. — hakkasid hinnad tõusma, jõudes arvatavasti haripunktile 1863. a., mil tuli uus kriis peenvillalambakasvandustes ja mil loobuti temast, siirdudes tasuvamale lihalamba kasvatamisele.

Vaadeldes Tallinna ja Riia villaturgude tabelleid, näeme selgesti

⁴⁰ Tabel koostatud Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft (lüh. LJbdL), BW ja A. Blau andmeil.

⁴¹ Fünfter Bericht des estländischen etc., *op. cit.*, lk. 17.

nende tegevuse ebastabiilsust ja kõikuvust, mis iseäranis ilmnes Riias. Riia turgu külastati nimelt ostjate ja müüjate poolt nii vähe, et ta aja jooksul tegevuse hoopis lõpetas ja seda alustas uuesti 1864. a.

Iseäranis väike oli Riia villaturu läbikäik 1854. a., mil osteti villa ainult 300 puuda, ehkki turule oli toodud 2500 puuda. Põhjuseks oli täielik oõstuhimu puudumine⁴². Seega olid üldiselt mõlemad villaturud võrdlemisi ebastabiilsed, mis mingil juhul ei meelitanud ostjaid juurde. Olukorra parandamiseks leppisid villaprodutsendid kokku omavahel kirjalikult, et nad enne turgu villa ei müü⁴³. Kuid arvata-vasti ei peetud sellest kokkuleppest kinni, sest 1870. a. Riia villaturul olevad lambakasvatatajad otsustasid teatada kõigile Läänemeremaade kasvatatajatele, et kui nad ei lõpeta müügitehingute sõlmimist enne turgu, lõpetatakse villaturg vähese villa tõttu.

Avaldatud üleskutses soovitati ühineda, sest ainult asjahuviliste ühinemine võib kasu tuua⁴⁴. Järgmisel aastal läks see häda veelgi suuremaks, mistõttu arutati kogunenud kasvatatajate poolt uusi võimalusi villa realiseerimiseks, kusjuures tehti ettepanek Thilo kalevivaabriku ostmiseks Riias⁴⁵. See oli võrdlemisi õnnetu idee, mis toodi küllaltki selgesti esile „Baltische Wochenschrift's“ 1872. a. Seal mainiti, et vähegi tasuv vaabriku tegevus nõuab umbes 10 000 puuda villa ja tehniliste sisseseadude uuendamist, milleks vajalik umbes 1 000 000 rbl. suurune kapital⁴⁶. Viimase kogumine oleks niisama raske kui vastavate usaldusväärsete asjatundjate leidmine, samuti ka nii suure hulga kodumaise kvaliteetvilla kogumine.

Mitte palju parem polnud ka ettepanek luua villatootjate ühing, kelle eesmärgiks oli saata kõik vill Breslau villaturule, kuna kohalikule turule ja ostjatele ei tuleks üldse midagi viia⁴⁷. Transport, komisjon jt. kulud oleksid kindlasti ületanud selle hinnavahe, mis esines sise- ja välismaa villaturul. Oli juba 1850-ndatel aastatel Doeringi eestvedamisel sellise mitme tuhande puuda villa transportimisel Berliini, samuti ka hilisematel aastatel samasugustel katsetel saadud suurt kahju⁴⁸.

Palju kordi ettetoodud väide, et kohalikud kalevivaabrikud olevat ühinenud, et suruda alla sisemaisi villahindu, ei pea paika, sest nende väidetele pole suudetud Blau andmetel tuua mingit konkreetset

⁴² Tageschronik, Inland 1854, nr. 34, lk. 564.

⁴³ Blau, *op. cit.*, lk. 112.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ A. Doering, Noch einmal die Schafzucht auf der Ausstellung, BW 1871, nr. 46, lk. 643.

⁴⁶ Die Baltische Wollproduzenten und die Thilo'sche Tuchfabrik, BW 1872, nr. 5, lk. 67.

⁴⁷ Die zweite Baltische Centralausstellung für Landwirtschaft im Riga Riga im Juni 1871, BW 1871, nr. 19, lk. 532.

⁴⁸ Blau, *op. cit.*, lk. 113.

tõendust ja hindade languse põhjus baseerub ju, nagu teame, nõudmise ja pakkumise seadusel. Mida rohkem pakutakse ja mida vähem nõutakse, seda madalamale langeb hind. Ja arvata võib, et vabrikandid, olles head ärimehed, ei hakka ostma sama artiklit, mida võib saada kodumaalt, kusagilt kaugemalt, pealegi, nagu toonitati, olevat see seal veel kallim⁴⁹. Põllumajanduslikud ringkonnad, eesotsas Doering'iga, tõendasid aga, et Saksamaa suurematel villaturgudel, nagu Breslaus, Königsbergis, Hamburgis olevat vill odavam. Halbade villahindade tõeliseks põhjuseks pidas Blau asjaolu, et Riia villaturg oli liiga hilisel tähtpäeval 23.—26. juulil. Enamik villaturge leidis aset juuni keskel ja iga ettenägelik tööstur hoolitses selle eest, et tema vabriku tarvidus oleks kiires korras rahuldatud.

(Järgneb.)

F. Sauks.

Akadeemiline Ajaloo-Selts 1937./38. tegevusaastal.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevuses jätkus 1937./38. aastal peamiselt juba varemini alustatud ettevõtete ja tööde edasiarendamine ning lõpuleviimine. Seltsi väljaannetest ilmus „Ajaloolist Ajakirja“ 2 numbrit 1937. a. aastakäigust ja 2 numbrit 1938. a. aastakäigust. Ajakirja toimetusse kuulusid peatoimetajana O. Liiv, toimetuse liikmeina E. Blumfeld, H. Kruus, M. Schmiedehelm, H. Sepp, P. Tarvel ja J. Vasar; toimetuse sekretärina töötas H. Fischer.

Jätkati tööd seltsi väljaandel ilmuvate suuremate teoste, nimelt „Eesti biograafilise leksikoni“ täiendusvihi, „Eesti ajaloo bibliograafia“ IV ja ühtlasi viimase vihu ja ajaloo oskussõnastiku koostamisel.

„Eesti biograafilise leksikoni“ täiendusvihi toimetamistööd ei suudetud sel tegevusaastal veel lõpetada. Käsikirja lõpposa artiklite täiendamine ja trükiks viimistlemine viidi toimetuse poolt lõpule; käsil on aga veel olnud leksikoni põhiväljandas ilmunud artiklitele jätkude ja täienduste koostamine täiendusvihi lõpposa piires. Varemini laotud leksikoni täiendusvihi esimese poole korrektuurid on tehtud toimetuse kui ka trükikoja poolt. Ühtlasi asuti pikemat aega trükikojas ladumise järjekorda ootamas seisnud käsikirja teise poole ladumisele. Toimetuse koosseis on olnud endine: peatoimetaja: P. Tarvel, toimetuse liige H. Kruus, sekretär J. Olvet. Abijõuna kirjavahetuse alal on töötanud M. Sorgsepp.

„Eesti ajaloo bibliograafia“ (1877—1917) koostamist jätkati E. Blumfeldti ja L. Loone poolt. Teose koostamise töö tekstilises osas viidi lõpule ja esitati trükikojale IV, s. o. viimase vihu käsikiri peale registriosa, mis on koostamisel. Tekstilises osas sisaldab viimane vihik biograafikat ja genealoogilist kirjandust.

Jooksva bibliograafia alal valmis ja ilmus trükist L. Loone poolt koostanud 1931. a. ilmunud ajaloolise kirjanduse ülevaade „Õpetatud Eesti Seltsi „Eesti ajaloo ja filoloogia aastaülevaade““. Koostamisel on 1924./25. a. ilmunud ajaloolise kirjanduse bib-

⁴⁹ *Ibid.*

liograafia. Jätkati ühtlasi kaastöö tegemist „Ajalooteaduste rahvusvahelise bibliograafia aastaraamatule“, millest aasta kestel ilmus üks aastakäik; koostamisel on ülevaade 1937. a. kohta.

Ajaloo oskussõnastiku komisjon, mille koosseisu kuulusid J. V. Veski, E. Tender, H. Sepp ja sekretärina L. Vilmre, töötas edasi uute oskussõnade loomisel. Jätkati oskussõnade redigeerimist ja sõnastiku täiendamist. Selle juures fikseeriti ca 700 uut oskussõna. Tegevusaasta lõpuks jõuti sellega üldjoontes valmis ja võidi asuda käsikirja lõplikule viimistlemisele. Sõnastik sisaldab ca 15 000 sõna.

Seltsi väljaannetest eriteosena jätkati Ajaloolise Arhiivi III köite koostamist. See köide ilmub dr. O. Liivi toimetusele, peal kirja all „Suur näljaaeg Eestis“. Teos anti kirjastada K./Ü. Loodusele“.

Selts võttis osa Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee Eesti Osakonna, Ida-Euroopa ajaloo-seltside föderatsiooni, Eesti Ajaloo Kapitali komitee, asutis „Fenno-Ugria“ jt. ettevõtete tööst. 1937. a. augustis Riias toimunud Balti ajaloolaste päevadest võttis selts oma esindaja kaudu osa. Välissidemete loomise alal tuleks seltsi tegevuses eriti nimetada 22. VIII 1937 Tartus toimunud Eesti-Poola ajaloolaste nõupidamist, millele Balti ajaloolaste kongressilt Riias sõitsid üheksa Poola Ajaloo Seltsi esindajat nii vanemast kui ka nooremast ajaloolaste generatsioonist, nende hulgas Krakovi ülikooli endine rektor prof. S. Kutrzeba, prof. M. Handelsman, prof. O. Halecki, prof. Dabrowsky, prof. Ketrzyński jt. Ühes Poola ajaloolastega külastas Tartut ka Budapesti ülikooli ajaloo teaduste professor ja Ungari Teaduste Akadeemia liige dr. E. Lukinich ja ajalooliste teaduste rahvusvahelise komitee peasekretär prof. M. Lhéritier. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi korraldusel peeti 22. augustil eesti ja poola ajaloolaste nõupidamiskoosolek Eesti Rahva Muuseumi Arhiiviraamatukogu ruumes, kus arutati mõlema maa ajaloo ühiseid probleeme ja võimalusi koostööks. Kõigiti kordaläinud nõupidamisel otsustati püsiva kontakti loomiseks ja kindlustamiseks eesti ja poola ajaloolaste vahel luua kümneliikmeline komisjon, viis liiget kummaltki maalt. Akad. Ajaloo-Seltsi üldkoosolekul 17. X 1937 valiti eestipoolsesse komisjoni prof. P. Tarvel, prof. H. Kruus, dr. O. Liiv, mag. E. Tender ja mag. R. Kenkmaa.

Lisaks endistele astuti väljaannete vahetusse Berliinis väljaantava ajakirjaga „Jomsburg“ ja Latvias Vestures Instituts'iga Riias, saates vastu „Ajaloolist Ajakirja“.

Uusi liikmeid tuli tegevusaasta kestel juurde 7. Seltsi liikmete perest lahkus surma läbi kaks — toetaja liige A. Kruuspere (Kruusberg) ja liige K. Valdmaa (Valdmann). Tegevusaasta lõpul oli seltsil 99 liiget.

Seltsi juhatusse kuulusid: P. Tarvel (esimees), H. Kruus (abiesimees), M. Sorgsepp (kirjatoimetaja), R. Kleis (laekur), H. Sepp ja E. Tender (ametita juhatuseliikmed). Revisjonikomisjoni kuulusid: O. Liiv, J. Vasar, V. Juhandi, asemikkudena N. Humal ja J. Madisson.

Tegevusaasta jooksul peeti 5 ettekandekoosolekut, 2 üldkoosolekut ja aastakoosolek. Koosolekuist osavõtjate keskmine arv oli 20. — Seltsi koosolekuil esitati järgmised referaadid:

17. oktoobril 1937 — H. Sepp: „Tallinna kaubandus XIX sajandi lõpul“.

Tallinna kaubanduses Vene riigi siseruumis toimus suur muutus, alates XIX sajandi 70-ndaist aastast, mil valmis Tallinna maa kaudu Vene laiate aladega siduv Balti raudtee. Kuid ei või alahinnata ka mere osatähtsust Tallinna kaubanduses. Mere kaudu olid Tallinnal elavamad sidemed Soomega, Peterburiga ja Riiaga, eriti aga Põhja-Eesti rannikusadamatega ja osalt ka saartega. Sisseveos Tallinna Vene siseruumist etendasid suurt osa Balti ja Nikolai raudtee, edasi ka Euroopa-Venemaa, eriti kaguosa teest, nagu Rjazan—Uralski, Samara—Zlatovski ja Sözran—Vjazma. Üsna suur tähtsus oli veel Lääne-Siberi ja Moskva—Vindavi—Rõbinski teel. Vili tuli peamiselt Volga kubermangudest ja Lääne-Siberist, lina aga peamiselt Moskvast põhja poolt. Sisseveost maantee kaudu moodustasidki puudade hulgaltpäeva vili ja lina. Tallinnast mere kaudu väljaveos esineb üsna tähtsal kohal Soome, kuhu veeti eriti ohtlalt toiduaineid, eeskätt vilja. Suur tähtsus oli ka Peterburil ja Riial, samuti ka Eestimaa rannikul, osalt ka saartel. Raudtee kaudu väljaveos oli tähtis koht väljaveol Vene siseruumi puuvillal, mis mere kaudu sisse tuli, siis fabrikaatidel jne. Tunduv esikoht väljaveos raudtee kaudu kuulus Balti ja Riia—Pihkva tee jaamadele; osatähtsusest järgnesid Nikolai tee, Moskva—Nižni-Novgorodi, Moskva—Jaroslav—Anhangelski, Peterburi—Varsavi, Moskva—Kaasani tee jne. Järelikult ei olnud väljaveol Tallinnast Vene siseruumi säärast laia raadiust kui sisseveol. Põhja-Eesti kaubaga varustamisel oli Tallinna osa muidugi suur.

7. novembril 1937 — R. Kenkmaa: „Kindralkuberner markii Paulucci tegevusest Tallinnas a. 1819—1829.“

Eesti kõrgeid ametikohti täitnud välismaalastest on silmapaistvaim itaallane markii Philipp Paulucci, kes oli 1812—1829 Balti kindralkuberneriks. Temale allus kõige laialdasem haldamispiirkond, mis kunagi on olnud ühel riikliku kesk võimu esindajal meie maal. Nimelt allutati 1819. a. Pauluccile seni tema võimu all seisnud Liivi- ja Kuramaa kubermangule lisaks veel Eestimaa ja 1823. a. koguni Pihkva kubermang. Markii Paulucci, olles sündinud 1779. a. Põhja-Itaalias Modenas, oli nooreas järgemööda teeninud Piemonti, Austria ja Itaalia kuningriigi sõjaväes. Siirdudes 1807. a. Vene teenistusse, ülendati ta mõne aasta pärast kindralleitnantiks ja määrati viimaks 1812. a. oktoobris esiteks ainult Riia linn, veel sama kuu lõpul aga ka Liivimaa sõjakuberneriks ning tsiviilülempuhatajaks. Pärast osavõttu Prantsuse vägede väljatõrjumisest Kuramaalt alistati Pauluccile ka Kura kubermang. Sõjakära eemaldumise järel asus uus kuberner talle alluvaiks kubermangudes ja nende linnades energilisele ülesehitustööle. Kõige rohkem sai Paulucci juhtivat kōva kätt tunda tema residents Riia. Tema 17-aastane tegevus siin läks ajalukku „markii ajana“. Olles määratud 1819. a. ka Eestimaa kuberneriks, ei viivitanud Paulucci päevagi isikliku kohaleilmumise, et tutvuda kohalikkude oludega. Nagu selgub raeprotokollidest, teostas ta asjaajamise ja arvepidamisraamatute kui ka arhiivi inspektsiooni ja revisjoni, jäädes revideerimise tulemustega rahule. 1819. a. külastas Paulucci kolm korda Tallinna. Märksa parema ning täielikuma pildi kui raeprotokolles leiduvate märkuste põhjal, saame Paulucci tegevusest Tallinnas tema allkirja kandvate käskude, korralduste ja määruste najal. Kõige selgemini valgustab Tallinnas valitsevat olukorda see ekspossee, mis esitati talle magistraadi nimel 4. IV 1819. See sisaldas palveid ja soovi-

avaldusi, et: 1) linna tulud jälle suureneksid selle määrami, et suudetaks katta hädavajalikud väljaminekud, 2) et täiesti soikunud kaubandus uuesti elustuks ja 3) et restaureeritaks täielikult endine põhikord. Nimetatud soovide teostamiseks esitati rida otseseid ettepanekuid. Kuigi linnaisad lootuses riigivalitsuse abile kirjeldasid olukorda tumedais värves, peab esitatud andmete ja linna tolleaegse tõelise olukorra põhjal siiski konstateerima, et linna majanduslik seisund oli peaaegu katastroofiline.

Oma tegevuses kohalikkude olude parandamise alal pani markii Paulucci väga suurt rõhku Tallinna välisilme tõstmisele; see oli sattunud väga armetusse seisundisse. Muu hulgas töötati välja uus üsna täielik ning modernne ehitusmäärus. Samuti laskis Paulucci koostada uue tuletõrjemääruse ja revideerida ning ajakohastada Tallinna käsitöömehete ehk tsunftide põhimäärused. Üldiselt peab aga märkima, et Paulucci need taotlused, mis koputasid riigi rahakukrule, ei andnud suuremaid tegelikke tulemusi. 1819. a. kõigis Eestimaa linnades loodud erikomisjoni ja Toompeal moodustatud keskkomisjoni tegevus linnade laostunud majandusliku seisundi parandamiseks piirdus ainult materjalide kogumise ning põhjuste selgitamisega, kuna nii 1819. kui ka 1826. a. katse riigikassast Tallinnale protsendita laenu saada nurjus.

Isiklike vastuolude ja lahkarvamuste tagajärjel keisriga lahkus Paulucci 1829. a. Vene teenistusest ja läks tagasi kodumaale, kus suri 1849. a. Genua sõjakuberneriina. Kahtlemata oli ta kõige aktiivsemad Vene kindralkubernere Baltimail.

28. novembril 1937 — O. Liiv: „Tadurahva käärimine ja rahutused Eestis suurel näljaajal ja selle järel“ (ilmub Akad. Ajaloo-Seltsi väljaandes „Ajalooline Arhiiv“ III).

13. veebruaril 1938 — L. Silberstein: „Ühiseid ja erinevaid jooni Eesti ja Tšehhoslovakkia rahvuslikus vabanemises“.

Jälgides lähemalt Eesti ja Tšehhoslovakkia minevikku leidis referent selles mitmeid ühiseid jooni nii nende riikide poliitilises ajaloos, kui ka kultuurilises ja majanduslikus elus. Märkida tuleb siiski, et mitmed analoogilised nähtused esinevad Eesti ajaloos märksa hiljemini kui Tšehhoslovakkia omas. Kuid mõlemad rahvad on pidanud pikka aega kannatama võõrrahva ülemvalitsuse all, ja mõlemad on pidanud pikaajalist ning visa võitlust oma esialgse iseseisvuse ja vabaduse tagasivõitmiseks. Eestil ei ole siiski olnud sellist poliitilise suuruse ajajärku, nagu seda oli tšehhidel Suur-Määri riigi ajal. Tšehhide ajaloole on iseloomustav ka tihe side rahvusliku ja usulise liikumise vahel (hussiitide sõjad). Eestit ei ole religioossed probleemid nii tugevalt puudutanud. Teravaimal kujul esinesid need probleemid muidugi reformatsiooni ja vastureformatsiooni ajastul. Eriti halvavalt mõjus tšehhidele Kolmekümneaastane sõda (mis on võrreldav Põhjasõjaga eestlaste suhtes). Selle järel algas rahvusliku ja vaimse elu surutise ajajärk — „Temno“, mis kestis 158 aastat. Sel ajajärgul õnnestus valitsusvõimudel tšehhi keele eluõigust suurel määral kitsendada, mis on omakorda võrreldav eesti keele olukorraga valitseva saksa keele kõrval. Rahvuslikuks suursündmuseks tšehhidele kujunes Kuningliku Böömi Teaduste-seltsi asutamine a. 1785, nagu oli seda eestlastele Õpetatud Eesti Seltsi asutamine 1838. a. Iseloomulik on ka see asjaolu, et esimesed tšehhi keele ja kirjanduse eestvõit-

lejad kirjutasid veel saksa keeles (eestlastel estofiilid). Tšehhi rahvuslikku uuestisündi tol ajajärgul on viljastavalt mõjutanud valgestusajastu vaim. Arvuka talupojaseisuse õigusliku ja majandusliku olukorra parandamiseks anti esimene tõuge küll juba Josef II ajal, kuid talupoegade pärisorjuse kaotamise küsimus jõudis lõppstaadiumi alles 1848. a. revolutsiooni keerises. Kuid nagu eesti talurahva pärisorjusest vabastamisel, said tekkinud muutustest ka Tšehhoslovakkias suurt kasu suurmaaomanikud. Mõlema riigi maarahva sotsiaalne „Temno“ lõppes alles Maailmasõja järel teostatud maareformiga.

Paralleelselt rahva majandusliku elu tõusuga arenes tõus ka hariduselusel, mille viljakaim ajajärk on võrreldav eesti rahvusliku ärkamisajaga. Ärkava tšehhi rahva rahvuslikud üritused haarasid kaasa kord-korralt laiemaid rahvahulki. Rahvuslik liikumine saavutas oma haripunkti silmapilgul, mil rahvuslik iseteadvus muutus enesestmõistetavaks. Sellest ajajärgust on silmapaistvaimad nüsgused rahvusliku iseteadvuse eest võitlejad nagu Dobrovský, Jungmann, Kollár, Havliček, Palacký, Masaryk. Mitmel neist esineb ühiseid jooni C. R. Jakobsoni poliitilise ideoloogiaga. — Lõpuks aitas maailmasõda mõlemal rahval saavutada pikaajalise töö ja võitluse tagajärje — riikliku iseseisvuse.

6. märtsil 1938 — H. Sepp: „Dõhja-Eesti majanduslikkudest oludest XIX sajandi teisel poolel“ (ilmus „Ajaloolises Ajakirjas“ 1938, nr.1).

20. märtsil 1938 — A. Liebmann: „Juutide ajalugu Eestis esimesist üritusist koguduste tekkimiseni“.

Möödunud sajandi keskpaigani vaadeldi juudi ajalugu juutkonna ajaloon. Ajaloolased käsitlesid peamiselt nende keskuste ajalugu, kus juutkond omas tähtsat osa. Hakates aga kasutama juudi koguduste kroonikaid, on mindud üle ka üksikute kohtade kirjeldamisele. Esimesi teateid juutidest Baltimail leidub Tallinnas 1333. a. Asjaolu, et Tallinnas elutses juute varem kui mujal Baltimail, on seletatav sellega, et Taani valitsus suhtus juutidesse sallivamalt kui muu-usuliste suhtes sallimatu Saksa ordu. Hiljemini jäi Tallinn mõnes suhtes sõltumatuks orduvõimudest. Lõuna-Eestisse saabusid esimesed juudid alles Liivimaa siirdumisega Poola valdusse. Sel ajal kasvas tunduvalt sisserändajate-juutide arv, kuigi näiteks Võnnu maapäevadel võeti vastu otsuseid juutide ja šoflaste kui nurgakaupmeeste ja ringihulkujate vastu. Poola mõisnikud aga võtsid sageli oma teenistusse juute, kes saabusidki peamiselt Poolast ja Leedust. Kui Gustav II Adolf vallutas Liivimaa, muutus juutide olukord halvemaks, sest valjult protestantlik Rootsi ei sallinud juute ja püüdis neid koguni ristiusku pöörata. Et aga kaubandus XVII sajandi lõpul oli tõusuhoos, kasvas ka juutide arv Eestis kord-korralt suuremaks. Nende olukord paranes tunduvalt Eesti- ja Liivimaa vallutamise Vene poolt. Erilist õigust siin elama asumiseks ei antud neile ka siis, kuid üksikud juudid said privileege ajutiseks viibimiseks sel maal. Nii kujunes Eestis nn. kaitsejuutide instituut; need said võimaluse maal niikaua viibida, kui see meeldis „kaitsejale“. Privileegi tagasivõtmisega pidid ka kaitsejuudid maal lahkuma, nagu see toimus keisrinna Eliisabeti ajal. 1742. a. anti korraldus, milles kästi välja ajada kõik juudid kogu riigist. Alles Katariina II võimaldas juutidel tagasi tulla, kuigi vaid teatud kohtadesse, nende hulgas ka Eestisse. Suuremalt jaolt ilmusid

nad illegaalselt, osalt aga ka sellekohaste lubadega. XIX sajandi esimesel veerandil anti juutidele mitmesuguseid soodustusi; näiteks avanesid neile ülikoolide, ka Tartu ülikooli ukсед. Praeguse juutkonna asutajaiks Eestis kujunesid Nikolai I aegsed sõdurid, kes panid ka aluse esimestele juudi kogudustele XIX sajandi keskpaiku. Ühtlasi said juudid 1865. a. õiguse asuda Eestisse legaalsel teel.

3. aprillil 1938 — M. Tõldsepp: „Liivimaa rüütelkonna poliitiline meelsus aastal 1700“ (ilmus „Ajaloosises Ajakirjas“ 1938, nr. 2).

8. mail 1938 — H. Kruus: „Eesti ja Läti rahvusliku ärkamisliikumise kokkupuuteist“.

Eesti ja läti rahva geopoliitiline asend, nende lähedane arvuline suurus, nende asukohta üldiselt sarnased looduslikud tingimused, nende ühesugune sotsiaalne struktuur ja teised sellised tegurid on määranud need rahvad mitmeti saatuskaaslasteks. Ka rahvuslik ärkamisaeg, see nii eesti kui läti uueaegse ühiskonna rahvuslik uuestisünd, on oma eeldustelt, sihtidelt kui ka vahendeilt üldiselt täiesti ühesugune nähtus; see on tingitud mõlema rahva tolleaegsest ühesugusest poliitilisest ja majanduslikust olukorrast, enam-vähem ühelaadilisest kultuurilisest tasemest ja ühesugusest sotsiaalsest struktuurist. Mõlema maa juhtivate tegelaste vahel valitses tol ajal vastastikune viljastav kontakt. Läti rahvusliku ärkamise algjark on seotud selliste silmapaistvate nimedega, nagu Kaspar Biezbard, Juris Allunan, Krišjan Valdemar, Atis Kronvald, Joh. Jurjan. Tihedam kontakt eesti tegelastega tekkis neist läti rahvuslikest aktivistidest ainult Kr. Valdemari. Kõige kestvam ja tihedam suhtlemine arenes tal eesti rahvusliku liikumise radikaalse suuna vanema tegelase, Peterburis asuva Johann Kõleriga. Seda sidet dokumenteerib nende suhteliselt suur kirjavahetus, millest on säilinud Valdemari kirju Kõlerile 104 ja Kõleri kirju Valdemarile 17. Neist leiavad käsitlust mitmesugused üldise tähtsusega probleemid ja neist nähtub, et Valdemar oli väga elavas kontaktis eesti ühiskonna päevamuredega. Valdemar tundis elavat huvi kõikide eesti rahvuslike suure ürituste vastu, toetades neid ka omalt poolt nõuannetega ja abistades kohalikkude võimude poolt taga kiusatud eesti rahvuslike tegelasi. Ka teisel eesti ärkamisaja tähtsaimal tegelasel C. R. Jakobsonil oli lähemaid isiklike kokkupuuteid ja kirjavahetuslikku suhtlemist Kr. Valdemari. Nende isiklik tutvus, nagu Kõlerigi oma, ulatub aega, mil Valdemar elas veel Peterburis, olles 1862. aastast tegev ajalehe „Peterburgas Avisez“ väljaandmisel. Kui Jakobson hiljemini kodumaale asus, võttis Valdemar suure innuga osa Jakobsoni ajalehe väljaandmiseks loa hankimisest, püüdes selleks kasutada oma suhteid Vene riigiametnikkudega. Valdemari tuttavatena tuleb eesti tegelastest veel nimetada vendi Adam ja Peeter Petersoni, keda Valdemar mitmeti abistas kohalikkude ametivõimudega protsessimisel. Läti ärkamisaja juhtidest elas eesti rahvusliku töusu hoogsamal ajastul pikemat aega Tartus veel Atis Kronvald, kellel oli kokkupuuteid eesti õpetajatega, nende hulgas G. Blumbergiga ja ka Jakob Hurdaga. Hoolimata vastava allikmaterjali lünklikkusest avaldub selles selgelt eesti ja läti ärkamisaja tegelaste vastastikuse suhtumise üldilme. Selle põhilisemaks jooneks on vastastikusele austusele ja tunnustusele ja ühiste rahvuslike huvide tunnetusele rajatud koostöö vaim.

Marta Sorgsepp.

Arvustused.

Carl Engel und Wolfgang La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenland. Atlas der ost- und westpreussischen Landesgeschichte. Im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung* hrsg. von Erich Kayser. I. Teil. Königsberg (Pr.) 1936, 1 + 13 folio-lehte. Carl Engel und Wolfgang La Baume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenland. Erläuterungen zum Atlas der ost- und westpreussischen Landesgeschichte. Königsberg (Pr.) 1937, 4 + 292 lk. 8°.*

Ülalnimetatud teos, mis koosneb atlasest ja selle juurde kuuluvatest seletustest, annab ülevaate Ida-Preisi esiajalooliste kultuuride levikust, alates vanimatest seal esinevatest inimjälgedest, nimelt keskmisest kiviajast, kuni ajaloolise aja alguseni. Nagu selgub eessõnast, on teos mõeldud eeskätt laiematele hulkadele, kuid ka käsiraamatuna eriteadlasile. Esimest ülesannet — olla Saksa-maa idapoolseima ala esiajaloo tutvustajaks asjast huvitatud ringkondadele — täidab teos igapidi hästi. Atlase 13 kaardist on pühendatud 3 kiviajale, 4 pronksi- ja eelrooma rauaajale, 2 rooma rauaajale, rahvasterändamis- ja nooremale rauaajale. Kaartide tehnika on hea. Mitmevärviline 1 : 1 000 000 mõõdus kaardilõikele, mis haarab peale Ida- ja Lääne-Preisi ka veel osa Leedust (ms. terve Meemeli ala), Poolast ja Saksa Pommerni ala, ja millel käesoleva mõõdu juures küllaldase üksikasjalisusega märgitud kõrgussuhted, on kultuurirühmade kaupa erinevate märkidega tähendatud muinsleidude leiukohad, andes ühtlasi pildi muinasaegsest asustusest. Paralleelselt kaartidega on tekstis kokkuvõtlikke ülevaateid vastavatest ajajärkudest ja seal esindatud kultuurirühmadest, kusjuures teksti selgitavad hulk jooniseid tüüpilisematest muinsjäänustest ja rida väiksemaid kaarte üksikküsimuste kohta. Siin pole põhjust peatuda tekstil, sest see on tegelikult kokkuvõtte mitmesugustest samade autorite varemini ilmunud töödest, millest mõne kohta võetud sõna ka meie ajakirja veergudel. Olgu vaid nimetatud, et La Baume ja eriti Engel on lõplikult kindlaks teinud Ida-Preisi esiajaloolise kultuuri kuuluvuse balti hõimudele, seega mitte gootidele, nagu seda arvati varemini. Engelil on korda läinud identifitseerida alates nooremast pronksiajast Ida-Preisis katkestamatult ajaloolise ajani esinevad kultuurirühmad ajaloo allikates mainitud preislaste hõimudega. Kõnesoleva atlase kaardid näitavadki väga piltlikult seda üksikute kultuurirühmade vastastikust suhtlemist, nende laienemist või kokkutõmbumist olude sunnil. Näiteks sunnib gootide ekspansioon Visla suudmelt esimestel sajanditel p. Kr. taganema Lääne-Masuuria, galindide hõimu, mille levik nii enne kui pärast seda ekspansiooni oli märksa laiem läände (vrd. kaardid nr. 7, 8, 10). Kahtlust äratav vaid VII–VIII sajandi olusid kujutaval kaardil nr. 11 Allensteini maakonnas märgitud germaani asustuse („Masurgermanen“) rühm, milles autorid näevad germaanlaste tagasivoolu Lõuna-Venest. Ei ole kindel, kas ei ole siin vahest siiski tegemist ennemini kultuurimõjustuse kui rahva sissetungiga.

Eriteadlaste seisukohalt on teoses kõige tähtsamad kaardid ise ja nende juurde kuuluvad leiukohtade nimestikud. Autorid on teinud määratu suure töö, läbi sõeludes ja klassifitseerides terves reas

muuseumis leiduva ainstiku, mille leiukohtade arv ulatub tuhandesse. Arvesse võttes seda töö hulka, on siiski kahju, et materjal pole esitatud tarvilisel määral kasutamiskõlblikuna. Kaartidel on näiteks leiukohad nummerdamata, mille tõttu on võimatu ilma mõne teise kaardi kaasabitata neid identifitseerida nimestikuga. Ehk küll autorid põhjendavad seda puudust teatavate tehniliste ja aineliste raskustega, oleks vahest siiski olnud võimalik leida teid selle vältimiseks, millega teose kasutatavus topograafilise käsiraamatuna oleks märgatavalt tõusnud. Samuti oleks olnud soovitatav täiendada leiukohtade nimestik leidude säilimispaiga (muuseumi) ja olulisema kirjanduse äramärkimisega, näiteks nagu see tehtud 1908 a. ilmunud E. H o l l a c k i seletustes kaardile „Vorgesichtliche Übersichtskarte von Ostpreussen“. Kaartide topograafiline külg oleks kahtlemata võitnud, kui leiukohad oleksid märgitud mitte skeemaatilisel vastava valla keskkohta, vaid täpselt (ja vahest natuke väiksemate märkidega), olgugi et see 1:1 000 000 mõõdu juures eriti olulist osa ei mängi.

Nimetatud puudustele vaatamata kuulub teos siiski väärtuslikumate hulka, mis viimasel ajal muinasteaduse alal Saksamaal ilmunud; käsitledes meie lähimat naaberala, jääb see tarvilikuks käsiraamatuks igale Baltimaade muinasuurijale ja heaks vahendiks igähele, kes tahab orienteeruda Ida-Preis'i muinasaja probleemides.

M. Schmiedehelm.

Eduard Laaman, Eesti iseseisvuse sünd. K./Ü. „Loodus“, Tartu 1938, 784 lk.

Vajadus põhjaliku teose järele Eesti iseseisvuse sünnist oli vaieldamatult suur. Mitte üksnes noorem põlv, kes üles kasvanud iseseisvas Eestis ja riigi sünni ajal oli veel lapseastates, vaid ka vanem generatsioon, kes ise selle ajajärgu kaasa elanud, vajas sääraast raamatut. Rasketes sõjaoludes oli saadud informatsioon napp ja lünklik, ka ei teadnud kodanik üksikute kiiresti möödavilksatanud sündmuste tähtsusele täit tähelepanu pühendada, mistõttu mõnigi joon iseseisvuse saabumisest on jäänud ka hoolsamalegi vaatlejale seni tumedaks. Seda tõsisemalt tuleb tervitada taht, anda välja kõigekülgne ülevaade meie iseseisvuse sünniajastust.

Kõnesoleva raamatu kirjutamiseks oleks raske olnud leida kohasemat isikut kui E. Laaman. Mitte üksnes tema üldtuntud vaatlus- ja analüüsimisoskuse tõttu, vaid ka seepärast, et iseseisvuse võitluse algpäevist E. Laaman on kogu aeg seisnud lähedal Eesti juhtivale tsentrumile ning suur osa salajasemast materjalist on käinud tema käest läbi. 1918. a. Eesti Ajutise Valitsuse sekretär, 1919. a. ajakirjandus-sekretär Eesti delegatsiooni juures Pariisi rahukonverentsil, 1919.—1920. a. ajakirjanduslik atašee Londonis, 1920.—1923. a. välisministeeriumi informatsioonibüroo juhataja, enne ja pärast seda tegelik ajakirjanik. Kõik need ametikohad võimaldasid, isegi sundisid erakordse tähelepanuga jälgima rahvusvaheliste sündmuste käiku. Siia juurde lisandub Laamani erakorraline anne sündmustekäigu pilflikuks edasiandmiseks ning tema hea keelteoskus, mis on võimaldanud vajalikkude kirjutandust algkeeltes jälgida.

„Eesti iseseisvuse sünni“ kirjutamiseks oli Laamanil häid eeldusi ka seepärast, et tema sulest on varemini sama küsimuse kohta ilmunud mitmeid teoseid. Oma suure ülesande vastu on autor end suure hoolega valmistanud. Kasutatud trükiste nimistu sisaldab

ligi 300 numbrit, nende seas palju ajalehti ja ajakirju, mille aastakäikude läbilehitsemine nõutab hiiglatööd. Seejuures on tulnud ajalehti jälgida rohkem kui kümnekonna aasta kestel, et neist välja noppida hiljemini ilmunud memuaare. Trükiste kõrval on autor kasutanud ka seni trükis ilmunuta käsikirju, isegi välismaalaste omi, nagu näit. lätlase P. Berzini käsikirja Läti iseseisvuse võitlust, ning läbi töötanud materjali 8 eri arhiivis, millest üksinda Vabadussõja arhiiv pakub küsimuse kohta tohutu rikkusi.

Töö on ilmunud „Eesti rahva ajaloo“ lisaköitena. Eessõnas teatab „Eesti rahva ajaloo“ toimetuse, et raamat ilmub sisult ja stiililt toimetuse poolt muutmata kujul. See on tunnustus autorile, mida ta kõigiti väärib, kuid mitte toimetusele, sest arvestades raamatu erakorralist väärtust, oleks toimetuse teose pidanud piinliku hoolega läbi kontrollima, et kõrvaldada need väiksemad vääratused, mis iga töö, eriti aga säärase hiiglatöö juures on paratamatud.

Niisugustest väiksematest vääratustest tuleks märkida kordumisi, mis pole hädavajalikud. Näit. lk. 700 kirjeldatud sündmused korduvad uuesti üksikasjalisemalt lk. 716 ja 718. Samuti on väiksemaid arusaamatusi tsitaatidega. Näit. tsiteeritakse lk. 377—378 G. Sinovjevi üleskutset „Eesti Kütiväe Teataja“ järgi 29. XII 1918; samas räägitakse, et „kuu hiljem avaldas Sinovjev meeleheitliku üleskutse,“ — mida tsiteeritakse aga 19. XI 1918 ilmunud „Petr. Pravda“ järgi. Niisugused vääratused on seda eksitavamad, et alati pole tekstis näidatud sündmuste aega ja seda tuleb järeldada allikate dateeringuist.

Ka kalendrisegadused kuuluvad siia liiki. Sissejuhatuses ütleb autor, et ajaarvamine on kuni 1917. a. lõpuni vana, hiljemini aga uue kalendri järgi. Sellest pole aga kõigjal kinni peetud, mistõttu on tekkinud paiguti vajadus kalendrivahede selgitamiseks teha lisaseletusi. Näit. lk. 212 on tarvitatud sääraseid erinevaid vorme, nagu: 4. nov. (u. k.), nov. lõpp (v. k.) ja 30. nov./13. detš., kuna naaberlehekülgedelt leiame lihtsalt 5. detš., 13. detš. jne. Selle mitmekesiduse juures tuleb ette ka ilmseid eksimusi. Uuele kalendri üleminek toimus 1918. a. veebruaris nii, et 31. jaanuarile vana kalendri järgi järgnes kohe 14. veebruar, vahepealseid kuupäevi meil ei olnud. Seega on ilmne arusaamatus, kui näit. öeldakse, et ööl vastu 11. veebruari Tallinna saabus Trotskilt tähtis telegramm (lk. 238).

Veel võiks väiksematest puudustest märkida, et piltide allikad pole näidatud ja et üksikutele kohtadele tekstis vajalikke seletusi pole lisatud. Näit. venelaste ettepanek Tartu rahukonverentsil, et Eesti-Vene piir kulgeks Kunda neeme — Kolmejõe — Raga jõe joonel (lk. 725). Viimased kaks nime on fundmatud ja oleksid vajanud seletust, mis nende all mõeldud.

Need väikesed puudused ei suuda muidugi raamatu üldist väärtust vähendada. Autor on oma ülesannet võtnud kiiduväärt põhjalikkusega ning sündmuste arenemist valgustanud väga mitmekülgelt. Aine käsitusviis on niivõrra elav, et raamatut loed tõsise nautinguga. Kuigi raamat on paisunud õige mahukaks, jääb lugemisel siiski soov, et ta oleks olnud veelgi täielikum, sest kohati on autor ilmsesti olnud sunnitud oma materjali kokku suruma. Võibolla poleks raamat midagi kaotanud, kui mõned kõrvalepisoodid, näit. eestlaste esinemine Ufa konverentsil, temast oleksid välja jäänud. Seevastu oleks võinud meie sisepoliitiliste sündmuste

arengule iseseisvas Eestis rohkem tähelepanu pühendada, mõis-
tagi selle aja raamistikus, mida autor käsitleb.

Ühe etteheite tahaks teha autorile. Kiiduväärselt püüab ta mõne väiksemagi küsimuse juures leida tekkinud mõtte algidusid. Näit. lk. 391 analüüsib ta, kust tuli J. Tõnissoni ettepanek Inglismaad aineliselt huvitada. Seda võõrastavam on, et kardinaalküsimuse selgitamisest, kus ja millal sündis Eesti iseseisvuse mõte, õige kergelt on mööda mindud. Teost lugedes tekib mulje, nagu oleks meie iseseisvus tulnud „poolkogemata“, samuti nagu Eesti Asutava Kogu mõtegi (lk. 154) ja nagu oleks sündmuste kõik meie rahvale ja rahva-juhtidele peale surunud iseseisvuse, mis neile oli võõras ja mäl-
lest nad ainult häda sunnil kinni haarasid kui päästerõngast, mitte aga kui ammuigatsetud unistusest. Seda muljet aitavad muidugi suurendada meie juhtivate poliitikameeste seletused, näit. 6. IV 1917 J. Tõnissoni, J. Vilmsi, J. Raamoti ja teiste allkirjadega antud märgukiri, kus nad kibedusega kummutasid venestajate ametnik-
kude laimu eestlaste separatismist ja kinnitasid, et „Vene riigist lahtilöömise üle keegi Eestis ei mõtle ega kõnele“ (lk. 110). Ei tohi aga seda seletust lugedes unustada, et vastutavad poliit-
tikamehed tollaegses olukorras ei saanudki teisiti talitada, kuigi nendel teada oli, et Maailmasõja kestel iseseisvuse mõtet arutati teoreetiliselt eesti poliitikategelaste kinnistes ringides (lk. 202), eriti vasempoolsete Tallinna tegelaste seas, kus 1915. a. räägiti akadeemilisel kujul ka puhverriigi võimalusist (lk. 76) ning isegi J. Tõnissoni ja dr. J. Luiga kohtumisel Tartu tänavail, kus käsi-
feldi seevõrra kaugeid perspektiive, et need „vahel ulatasid küni Eesti iseseisvuse võimaluste ennustamiseni“. (E. Laaman, J. Luiga lk. 43). See näitab, et sakslaste, venestajate ametnikkude ja enam-
laste poolt lendulastud kahtlustused Eesti iseseisvuse püüete kohta ei olnud siiski ainult nende poolt välja mõeldud „nurjatus“ ja et iseseisvuse mõte mitte üksnes mõne nõrga aruga rätsepa (lk. 60) ning luuletajate pead ei täitnud, vaid aegsasti juba rahva seas liikus. Käesolevate ridade kirjutaja mäletab oma lapsepõlvest kuulnud olevat külapoliitikute unistusi Eesti iseseisvuse võimalu-
sist ja Maailmasõja puhkedes olid need jutud vist küll kõikides linnades intelligentsi ringides tavalised, kusjuures vaieldi, kumma poole võit Eestit tema unistustele lähemale viiks. Vastutavad poliitikategelased muidugi ei saanud avalikult nii riskantsetel tee-
madel rääkida, ka puudusid veel võimalused unistuste realiseerimiseks. Kui aga pind iseseisvuse faotlemiseks valmis, siis oli rahva seas meeleolu selle jaoks ilma igasuguse kihutustööta küps, nagu näitavad ka 1918. a. toimunud valimised, mis andsid ise-
seisvuslastele suure enamuse. Uus mõte ei oleks nii ruttu jõudnud pikaldase eestlase hinges küpseda, ta oli juba varemini rahva seas kodunenud.

See ongi Eesti iseseisvuse saabumise üks iseloomustavamaid jooni, et mõte valmis ja küpses esmajoones rahva enda seas, küni rahvusvaheline olukord võimaldas ka poliitikameestel femast kinni haarata. Siin oli sama nähtus, kui sõjaväelaste organiseerimisel, mis toimus spontaanselt juhtide arvamusel küsimata. See ei vähenda sugugi juhtide teeneid ja kahtlemata ühineb iga lugeja E. Laamani poolt antud tunnustusega (lk. 761): „enesemää-
ramise võitluses olid rahvale tõusnud juhid, kellel jätkus orien-
teerumise, organiseerimise ja manööverdamise võimet. Nad ei koh-
kunud tagasi julgete otsuste eest, mis kõrvalseisjaid panid päid

vangutama, kuid mille möödapääsematu vajadus siiski hiljemini tõestus“.

Kokkuvõttes peab tunnustama: Laamanil on õnnestunud kirjutada põhjanevalt sisukas, mitmekülgne ning haruldaselt harrava raamat, mis väärrib kõige paremat hinnangut. **A. Süvalep.**

Gunnar Mickwitz, *Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts.* Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanarum, IX, 8, Helsingi 1938, 258 lk.

Gunnar Mickwitzi nimi on tuntud nii üldise kui ka Põhjamaade majandusajaloo alal. Andeka ja hoolsa töömehena on temalt ilmunud rida ulatuslikke teoseid. Käesolev töö on autoril valminud Tallinna Linnaarhiivis töötamise viljana, sest peaaegu ainuüksi siit arhiivist on autor võtnud materjalid, mida ta on käesolevas raamatus kasutanud. XVI sajandi esimese poole kaupmeeste raamatute, arvete ja kirjavahetuse põhjal tahab Mickwitz anda üksikasjalist pilti hansakaupmehe ärist kõigis ta erivormides. Et äriajamise iseloom oli selleks ajaks Tallinnas hästi välja kujunenud, kandes endas kõiki neid jooni, mis olid omased ka teiste hansa- ja Liivimaa linnade kaupmeeste tegevusele, näidates selle äri aluseid nii keskajal kui ka veel XVI sajandil, võib lugeda õnnelikuks autori soovi, just Tallinna tolle aja kaupmeeste äritegevuse valgustamisega anda iseloomustav kirjeldus üldse käsitledava aja äritsemise vaimust ja tingimustest.

Oma teoses autor kõigepealt iseloomustab tal kasutada olevat arhiivimaterjali selle tõhususe ja päritolu seisukohalt, hinnates seejuures ka ilmunud vastavasisulist kirjandust. Esimeses, üldises osas, ta vaatleb Tallinna kaubanduse raamistikku, esitades eripeatükese küsimusi, nagu Tallinna kaubanduse turud, kaubaained, rahandus, hindade areng. Teises, eriosas, jälgib autor üksikasjaliselt Tallinna kaubandustoimet ja selle tehnikat. Ta käsitleb sünnikaubanduskapitali, töökorraldust (transport, liiklemine), äri juhtimist (informatsiooniteenistust, raamatupidamist jne.) ning tehinguid (nende koostist, suurust, kasude ja kahjude küsimust).

Autor on lähemalt esitanud kodanikkude-kaupmeeste Johann Selhorsti, Helmich Ficke, vendade Kordt ja Jasper Kappenbergi, Thomas Garholti ja Tõnnis Smidti ärianduslikku tegevust, kusjuures Tallinna kõrval valgustatakse ka Tartu ja Narva ning üldse Eesti ala kaubitsemisviise ajavahemikul 1500—1558, orduaja viimase perioodil. Tallinna õitseng sel ajastul on ilmne ja seda huvitavam on valitud periood vaatlemise ja järelduste tegemise mõttes.

On loomulik, et me leiame Tallinna kaubanduses palju ühisjooni XVI sajandil XVII ja koguni XVIII sajandiga. See sarnasus avaldub ka kaubitsemise organisatsiooni üksikasjades. Autor toob uusi tõendeid selleks maakaubanduse ja talupoegade ning linnakaupmeeste vahel valitsenud kaubavahekordade alalt. Huvitav ja uudne on, mida autor ütleb transpordindusest kõneldes eesti voorimeeste seltsingute kohta Eesti alal. Väga instruktiivsed on need osad, mis kõnelevad ajastu rahaoludest ja hindade konjunktuurist. Üldse leiame raamatus väga palju väärtuslikke andmeid Tallinna kodanikkude kapitalimahutuse kohta kaupade alla, Tallinna aktiivsest ja passiivsest kaubandusest, kaupade väärtusest, hindade võrdlevast seisust jne.

Juba oma teosega „Die Kartellfunktionen der Zünfte“ (Helsingi

1936) autor tõendas oma suuri võimeid hoolsa materjalikogujana ja selle materjali meetodikindla analüüsijana. Ta ei rahuldu õige tõeotsijana aga sellega, vaid käesolevaski töös nende omaduste kõrval näitab ennast väga tugevana sünteesis. Ka käesolevas töös ei peatu autor sümboolselt öeldes „mis“ juures, vaid püüab näidata ka, „miks“ ja „kuidas“ vaatlusalune probleem on arenenud. Üksiknähtuste vaatlusest jõuab ta probleemi üldisele käsitlusele, uppumata ebaolulistesse küsimustesse. Seejuures autor on täiesti kursis olemasoleva vastava majandusloolise kirjandusega, ka eestikeelsetega. Viimase asjaoluga võivad kiidelda ainult väga vähesed välismaised uurijad. Materjali ja uurimuslikku osa täiendavad hästi 5 pilti, 3 kaarti, 4 diagrammi ning 25 tabelit, neist mõned väga tarvilikud ülevaatlikkuse saamiseks.

Eesti majanduslooline erikirjandus on G. Mickwitzi teosega saanud uue, väga väärtuslikku lisandi. Et autor on oma täie loomevõime alguses, võib temalt edaspidigi loota tähtsat kaasabi Eesti ajaloolaste tööle oma maa mineviku majandusajalooliste probleemide lahendamisel.

O. Liiv.

Varia.

Dokumentatsioon.

Kümmekond aastat tagasi oli dokumentatsioon veel täiesti tundmatu sõna ja praegugi on see juurdunud küll termini sünnimaal — Prantsusmaal, kuid kohastub alles mujal — Saksa- ja Inglismaal. Üldiselt aga leiab see järjest rohkem laiemate hulkade tähelepanu ja on saanud ajastu, kus tunnustatakse selle osatähtsust nii teadusliku, kui ka praktilise elu avaldusi, kuigi vaidlused probleemi ümber pole veel väinunud.

Dokumentatsiooni haarab tegelikult arhiivinduse ja ka raamatukogunduse ala kõige laiemas mõttes, sest käsikirjalised, trükitud ja muude abinõudega paljundatud dokumendid (laiemas mõistes), mille kaudu antakse edasi teateid ja mille arv kasvab kohutavalt päevast päeva, on tallel arhiivides, raamatukogudes ja teistes säärastes asutistes. Seal neid liigitatakse, järjestatakse ja antakse kasutamiseks. Kataloogid, nimestikud, registrid, bibliograafiad võimaldavad ammutada neist kogudest informatsiooni, mida vajavad külastajad. Järjest kasvav spetsialiseerumine aga sunnib vastavaid keskusi piirduma oma tegevuses. Nende organismide mitmekesine tegevus ja nende meetodiline kasutamise võimaldamine ongi see, mis haarab mõiste dokumentatsioon.

Terminite: dokument, dokumentatsioon, dokumentatsioonikeskus ametlik definitsioon on seni välja kujunenud järgmiselt. Dokument on iga ese, mida kasutatakse kas järelevaatamiseks või uurimiseks või tõendamiseks, nagu näiteks käsikirjad, trükised, kaubaproovid. Dokumentatsiooniks nimetatakse dokumentide hankimist, kogumist, järjestamist ja kasutamist. Dokumentatsioonikeskus 1) soodustab nende asutiste koostööd, mis säilitavad dokumente (arhiivid, raamatukogud, muuseumid, filmi- ja heliplaatide kogud, 2) on selleks asutiseks, mis dokumente ära kasutab sisukordade, nimestikkude ja loendite koostamiseks, 3) on asutiseks, mis dokumente ära kasutab üldsusele teadete muretsemisel, kas neid välja andes või reprodutseerides või tõlkides.

Selgub, et kui aastakümne tagasi teadusliku töö jaoks vajalikke teateid, s. o. dokumentatsiooni, ammutati arhiivides ja raamatukogudes leiduvatest raamatutest, ajakirjadest ja käsikirjadest, s. o. kirjalikest allikaist, kuuluvad siia nüüd juba üheõiguslikkude esemetena pilt, film, heliplaat,

muuseumi- ja graafilised esemed, mudelid ja mustrid, kaubaproov, patendid, mille arv umbkaudu 200 000 aastas.

Nõnda haarab dokumentatsioon vaimset tööd selle totaalsuses ehk õigemini on see „uue tehniline aparatuur teaduste dünaamilisele spetsialiseeringule“. See on nende ülesannete ajakohane jätkamine või ülesannete sooritamisele kaasaaitamine, mida täitsid seni ainuüksi arhiivid, raamatukogud ja muuseumid.

Terve teadusvalla hiiglaprogress, kuna pealegi on selgunud, et varemini koostatud bibliograafilistest nimestikkudest on mööda libisenud määratu arv dokumente, toob dokumentatsioonile järjest uusi laiemaid ülesandeid. Riigiasutised kui ka eraettevõtted on võimetud oma tegevuses ilma vastava informatsiooni hankimiseta. Rahvused, ka kõige kaugemal üksteisest asuvad, on tänapäeval tihedas kontaktis. Dokumentatsioonist on huvitatud terve maailm, nagu autorid — kirjanikud, õpetlased, teaduslikud seltsid, siis nende tootjad — trükkijad, kirjastajad, ajakirjandus ja ajalehed, edasi asutised, kelle ülesandeks säilitada dokumente — arhiivid, raamatukogud, muuseumid, bibliograafia-asutised.

Dokumentatsioonimaterjali piiramatult tootmine vajab loomulikult laialdast organisatsiooni ning selle kallal rahvusvahelistes piirides töötab kõigepealt *Rahvusvaheline Dokumentatsiooni Instituut* (Institut International de Documentation) Brüsselis ja Haagis, mis asutati esimese katsena luua dokumentatsioonile (bibliograafia) alus rahvusvaheliseks koostööks juba 1895. a. belglaste Lafontaine'i ja Otlet' eestvõttel *Rahvusvahelise Bibliograafia Instituudi* (Institut International de Bibliographie) nime all. Selle ülesandeks sai bibliograafia (dokumentatsiooni) teaduslik uurimine ja arendamine. Tegevus koondus maailmalise ehk universaalbibliograafia kartoteegi (Répertoire bibliographique universel) koostamisele ja rahvusvahelise liigitussüsteemi — kümnendliigituse täiendamisele ja propageerimisele. Ta avaldab mitmesuguseid praktilise ja teoreetilise iseloomuga uurimisi omas „Bulletin“is 1895—1914. Kuid universaalbibliograafia teostamine paistab üldse utoopilisena ja kartoteeki nimetatakse „13¹/₂ miljoni sedeli surnuaiaks“. Selle kõrval leidis uusi ülesandeid ja loodi muuseumi keskus reproduktsiooniabinõude täiendamiseks, kusjuures viimasel ajal erilist tähelepanu juhiti mikrofotoograafia, kuni 1931. a. Haagi dokumentatsiooni kongressi järel Rv. Bibliograafia Instituut muudeti Rv. Dokumentatsiooni Instituudiks.

Rahvusvahelises ulatuses teotsevad dokumentatsiooni ratsionaalse organiseerimise kallal veel Raamatukoguhoidjate Ühingu *Rahvusvaheline Liit*, *Rahvusvaheline Vaimse Koostöö Instituut* Pariisis, *Rahvusvaheline Tööstööbüroo* (Bureau de Travail) Genfis, *Rahvusvaheline Põllumajanduslik Instituut* Roomas.

Rv. Dokumentatsiooni Instituudi liikmeteks on muuseumi Prantsuse Bibliograafilise Büroo Pariisis, Raamatukogunduse, Raamatuasjanduse ja Ajakirjanduse alal Kutsenormide Väljatöötamise Komitee, rahvuslikud dokumentatsioonikeskused ja instituudid: Inglise, Saksa, Itaalia, Poola, Ühendriikide, Rootsi, Taani, Šveitsi, Nõukogude-Vene omad. Kuid dokumentatsiooniga teotsevaid asutisi kui ka informatsioonikeskusi, mis pole otseselt seotud Rv. Dokumentatsiooni Instituudiga, on suur hulk. Nõnda leidub 38 riigis, siinhulgas ka Eestis, pedagoogilisi dokumentatsioonikeskusi ja Prantsusmaal leidis juba 1935. a. kogusummas 70 asutist, nagu selgub Prantsuse Dokumentatsiooni Organismide Liidu poolt trükitis avaldatud nimestikust. Liit ise loodi 1932. a. Et kõigi selliste asutiste tegevust koordineerida, otsustas *Rahvusvaheline Dokumentatsiooni Kongress* Pariisis 1937. a. suvel Rv. Dokumentatsiooni Instituudi osatähtsust veelgi laiendada nende arvel ja järgmine kongress pidada 1940. a. Saksamaal seoses 500-aastase trükikunsti leitudamise mälestamisega. **Fr. Puksoo.**

EESTI

HÜPOTEEGIIPANK

TARTUS, VÕIDU TN. II, OMAS MAJAS

ANNAB LINNADE KINNISVARADELE
PIKAAJALIST PANTLEHE-LAENU ESI-
MESE OBLIGATSIOONI KINDLUSTUSEL.

●

LAENULT VÕETAKSE AASTAS 6,5% JA
1% KUSTUTUSMAKSU.

●

KASULIKUMAKS RAHA MAHUTAMISE
VAHENDIKS ON 6% EESTI HÜPOTEEGI-
PANGA PANTLEHED. PANTLEHTEDESSE
PAIGUTATUD KAPITAL KANNAB PRAE-
GUSE KURSI JUURES 6,7% AASTAS.

JUHATUS

ÜHISTEGELIK KINDLUSTUSSELTS

» E E S T I «

ASUTATUD 1907. AASTAL

Põhikapital ja reservid üle kr. 1.000.000
Tasutud kahjusid . . . „ „ 3.500.000

VALITSUS:

TARTUS, SUURTURG 8